

VERGILIJE KOD HRVATÂ.

O 2000. godišnjici Vergilijeva rođenja (70. pr. K.—1931.).

*U javnoj sjednici historičko-filologičkog razreda 28. februara 1931.
čitao izv. pravi član*

Vladoje Dukat.

I. Vergilije i naši novolatinski pjesnici. Za Vergilija se znade u našoj domovini od onoga vremena, otkad su u nas osnovane latinske škole — ili, da kažemo točnije, otkad su hrvatski mladići počeli polaziti latinske škole u tuđini ili kod kuće. Ne može se zamisliti latinska škola, da se u njoj, od klasikâ, ne bi bio čitao dajbudi Vergilije. „Das klassische Alterthum erhielt sich . . . im Mittelalter“, kazuje jedan znalac onoga vremena (Comparetti-Dütschke, *Virgil im Mittelalter* [Leipzig 1875.] str. 73. – 74.), „nur noch auf den Bänken der Elementarschule, und alle alten Schriftsteller verdankten ihren Ruhm nur den Schulmeistern. Als erste Dichter neben Virgil, den sie wie Planeten umkreisten [kurziv od mene], herrschten in den Schulen Ovid, Lucan, Horaz, Juvenal, Statius und dann die anderen je nach dem Geschmacke des Lehrers.“ O utjecaju pak njegovu u knjizi našoj može se govoriti istom od onoga vremena, otkako je u nas uopće nastala lijepa knjiga, bilo hrvatska latinskim pismenima, bilo latinska, a to je bilo otprilike oko XV. vijeka. Stariji vijekovi, kad vlada glagolica, jezik slavenski i crkvena literatura, dakako ne znaju ili ne mare za Vergilija. No čim se javljaju prvi naši književnici, izbija na površinu i snažni utjecaj andeskoga pjesnika, koji, može se reći, nije jenjao gotovo do današnjega dana.

Sasvim je prirodno, da se utjecaj Vergilijev očituje najprvo kod onih naših pisaca, koji su pisali na latinskom jeziku. U jednu je ruku latinska knjiga kod Hrvatâ starija od narodne pisane latinskim pismenima, a u drugu je ruku latinskom piscu bilo posve nemoguće odoljeti utjecaju svojih rimskih ugleda. „Teško je bilo

[na latinskom jeziku] ispjevati satiru ili epistolu, da se ne bi [pjesnik] ugledao u Horacija, a možda još teže didaktičnu pjesmu ili epos, da ne bi bio uzor i vođa Vergilije" (Ivan Kasumović [Nast. Vjesnik VIII., 275.]). Ali nesamo da su novolatinski pjesnici nasljedovali klasične uzore svoje u formi i sadržaju, već su oni — pišući tuđim, u školi naučenim jezikom — i u dikciji bili posve zavisni od njih. Rimski su pjesnici u zlatno doba rimske poezije stvorili pjesnički govor, koji je naskoro postao zajednička imovina sviju kasnijih pjesnika prostranoga carstva rimskoga. Izvjesne fraze, figure, tropi i izričaji, pa čak i čitavi stihovi, ponavljaju se gotovo kod sviju pjesnika; a kad su tako radili već rimski pjesnici, i bolji i lošiji, nije nikakvo čudo, da su tako radili i novolatinski pjesnici, koji su latinski naučili iz knjiga (Kasumović, Rad 199., str. 157.). Tako je bilo u čitavoj Evropi, kojom je u srednjem vijeku zagospodovao latinski jezik, pa tako je, dabogme, bilo i kod nas.

Latinska se književnost u Dalmaciji, i u Hrvatskoj uopće, iako već ranije ukorijenjena, pod utjecajem talijanskoga humanizma razmahala u XV. vijeku (Körbler, Rad 206., str. 218.). Već taj prvi vijek našega novolatinitizma rodio je znatan broj humanista (navodi ih na pr. Kukuljević u izdanju Marulićevih djela [Stari pisci hrvatski I., XXVIII—XLIII]¹), a s njihovom pojavom nastupa i kult Vergilija u našoj latinskoj knjizi, čak i kod onih pjesnika, koji se nijesu izravno ugledavali na auktora Enejide. Tako na pr. Šižgorićeva — jednoga od najstarijih naših humanista — zbirka latinskih pjesama (Georgii Siskorei Sibenicensis Dalmate elegiarum et carminum libri III; Venetiis 1477.) dozivlje u pamet Stacijeve „Silvae" (Šrepel, Humanist Šižgorić; Rad 138., str. 211.), a u pojedinim se pjesmama Šižgorić ponajviše povodio za Ovidijem. Ali da je i on duboko poštovao Vergilija, dokazuje pjesma 31. pomenute zbirke s natpisom „De morte Virgilio". „Kako je mogla smrt", tuži se naš Šibenčanin u toj pjesmici od osam distiha (Šrepel str. 244.), „uništiti velikoga Vergilija? Čini mi se, da je svojom smrću rasplakao zvijezde i mjesec, u crno zavio Kamene, Febu iz lire izmamio žalosne zvukove; kažu, da su tada svoju kosu čupale Harite lijevajući suze a Nimfe zavijale kao vučice . . ." I onda nastavlja:

Tityrus ipse senex, puer et formosus Alexis
Ecce gemunt laeto, diue poeta, tuo.

¹ Neka se isporedi i referat Đure Körblera o našim latinistima održan na sastanku njemačkih filologa u Grazu god. 1909. (Verhandlungen deutscher Philologen und Schulmänner . . .; Leipzig 1910., str. 45.—47.).

Ecce iacent fruges campis viciaeque fabaeque
Extincto quatenam te cecidere, Maro.¹

„Sama Venera plače na pogrebu pjesnika, koji je bio glasnik njezina sina. Jupiterova zavist, kažu, da naudi pjesniku, jer si se s njime, Marone, takmio svojim talentom.”

Među najstarije naše latiniste, koliko ih dosad izbliže poznajemo a koji odavaju izravni utjecaj Vergilijev, idu Marko Marulić, Jakov Bunić, Ivo Bolica i Damjan Paskojev Benešić. Po vremenu svoga života i rada pripadaju oni drugoj polovici XV. i prvoj polovici XVI. vijeka: Marulić je živio od 1450.—1524., Bunić 1469—1534., Bolica (čiju dob točno ne znamo) valjda u prvoj polovici XVI. vijeka, a Benešić 1477.—1539. Prema tome je Marulić među nasljedovačima Vergilijevim doduše najstariji, no Bunićevo je prvo djelo štampano već god. 1500., pa stoga s njime otpočinjem svoj prikaz.

Jakov je Bunić napisao dva oveća latinska djela: „De raptu Cerberi” i „De vita et gestis Christi”. Obadva su epi. Prvi je štampan u Bologni god. 1500., drugi u Rimu god. 1526.² Obadva djela odavaju jak utjecaj Vergilijev, naročito ono prvo djelo, „De raptu Cerberi”, koje, kako pokazuje natpis, posve pripada klasičkoj starini. Bunić se u tom djelu poslužio pričom o Herkulu, a naročito je izabrao onaj dio priče, u kojemu se pripovijeda, kako je Herkul na zapovijed Euristejevu doveo iz podzemnog svijeta psa Cerbera. On se s tom građom dosta samovoljno poslužio, no u obradbi, metrici, kompoziciji i dikciji epa vjerno je slijedio Vergilija.³ Uostalom, Bunić nije ni tajio, da mu je vođem bio Vergilije, jer u proemiju samosvjesno kazuje: sequor andini vestigia vatis. I ono drugo djelo Bunićevo, „De vita et gestis Christi”, stoji pod utjecajem Vergilijevim, ali budući da je u tom djelu obrađena sasvim različita građa, razumljivo je, da se utjecaj rimskoga pjesnika pokazuje više u formalnom pogledu, kao na pr. u građi heksametara, u prenošenju Vergilijevih fraza, u nepotpunim stihovima, u poredbama i sl.⁴

¹ U originalu (kao i u Šrepelovu prijepisu) ovaj distih glasi ovako:

Ecce iacent fruges campis viciaeque fabaeque
Extincto que nam te cecinere Maro . . .

ali to je očividno pogrešno. Kao što mjesto „que nam” mora biti „quaenam”, a mjesto „viciaeque” = viciaeque, tako mjesto „cecinere” mora bez sumnje biti: cecidere. Uostalom, ta pjesmica u originalu uopće vrvi štamparskim griješkama.

² Ispor. raspravu Đure Körblera: „Jakov Bunić Dubrovčanin, latinski pjesnik”, štampanu u „Radu” 180., str. 38.—145.

³ Ispor. u pomenutoj Körblerovoj raspravi str. 88.—89., 90., 93., 94., 95., 97. i 98.

⁴ Körbler str. 124.—126.

Kad govorimo o Marku Maruliću, obično pomišljamo samo na „oca hrvatske književnosti“, a pritom često zaboravljamo, da je naš Splićanin bio također vrlo marljiv i vrlo uspješan latinski pisac i pjesnik. Kao što je hrvatski ispjevao svoju „Historiju od Judite“, tako je na latinskom jeziku napisao epsko djelo s natpisom: „Davideis“. Nažalost, to nam se djelo, izuzevši prvo pjevanje njegovo, izgubilo.¹ Da se Marulić u „Davideidi“ ugledao na Vergilija, to su opazili već savremenici njegovi i nazvali ga zato „kršćanskim i splitskim Vergilijem“.² Sâm je početak pjesme nesamo vjerno, već upravo ropski udešen prema Enejidi, uza svu različnost sadržaja obaju epa. Hrvatski pjesnik gotovo istim mislima i rasporedom misli, da ne kažem istim riječima, izvodi pred naše oči glavnog junaka svoga i sumarno pominje patnje njegove, kako Vergilije izvodi u prvim stihovima Eneju. Ogleda radi donosim početak „Davideide“ (st. I.—II.):

Bella cano fatigue uices Regemque potentem
 Aurato qui sceptrā pedo Solymēia gessit
 Rex olim et Vates — duo maxima munera celi —
 Multa prius tulit immotā discrimina mente
 Et Sauli et Satanae furijs imbellibus actus.
 Multa quoque et Regno; tam longā exercuit irā
 Victorem fortuna suum, nec pulsa quieuit.
 Ast illam virtus tandem indefessa domauit
 Et populos late fudit gentesque rebelles
 Nequicquam numeris et magno milite sequas,
 Hi bello, hic ipso Bellorum Numine fretus!

Neka se ispor. početak Enejide (str. I.—6.; osobito istaknuta mjesta):

Arma virumque cano, Troiae qui primus ab oris
 Italiam fato profugus Lavinaque venit
 litora, multum ille et terris iactatus et alto
 vi superum, saevae memorem Iunonis ob iram,
 multa quoque et bello passus, dum conderet urbem
 inferretque deos Latio...

Kao što onda Vergilije zaziva Muzu, da mu bude na pomoć u pjevanju („Musa, mihi caussas memora“; st. 8.), tako pjesnik „Davideide“ zaziva Isusa (st. 25.—27.):

Tu precor ò sanctum dimitte in corda furem,
 Da mihi Iessidem Iesside carmine magno
 Et cantu celebrare pari...

¹ To je prvo pjevanje, uz kratak pripomenak, štampao Milivoj Šrepel u „Gradi za povijest knjiž. hrv.“ (4., 186.—215.).

² Šrepel str. 186.

Navodim još ovaj primjer. Lucifer se žali na svoju nemoć ovim gorkim riječima (st. 150.—158.):

... „Nihil ergo possumus?” inquit,
 „Me, me ipsum infelix puer et mea regna triumpho
 Ducet ouans? dum vos (pudet oh!) torpetis inertes.
 Innocui ludunt et adhuc per colla cerastę?
 Nil furijis dignum et populo memorabile nostro,
 Quod timeat Deus et quod vel stupeam ipse, paratis?
 Quę noua formido aut peior formidine uirtus
 Corda gelat, quondam (memini) fortissima corda?
 Perdidi ob hoc cęlum?”

Taj govor sa svojim nizom retoričkih pitanja živo podsjeća na govor ljutite Junone, kad u sebi („secum”) bjesni (st. 37.—41.; 46.—49.):

... mene incepto desistere victam
 nec posse Italia Teucrorum avertere regem?
 quippe vetor fatis. Pallasne exurere classem
 Argivom atque ipsos potuit submergere ponto
 unius ob noxam et furias Aiakis Oilei?

 ast ego, quae divom incedo regina, Iovisque
 et soror et coniunx, una cum gente tot annos
 bella gero, et quisquam numen Iunonis adorat
 praeterea, aut supplex aris imponet honorem?

Kotoranin Ivo Bolica i Dubrovčanin Damjan Paskojević Benešić ugleđavali su se u prvom redu na didaktičnu i pastirsku poeziju Vergilijevu. Bolica u svojoj „Descriptio Ascrivii [Kotora] urbis”, u kojoj opisuje nesamo grad Kotor, već i svu Boku Kotorsku, uzima za ugled Georgike,¹ Benešić pak u bukolskim pjesmama imitira Vergilijeve ekloge.² Bolica je didaktik, kako je Vergilije u Georgikama, pa je stoga od Vergilija najbolje mogao naučiti, kako valja poučavanje zasladiti, da omili čitačima.³ Još tješnje se ugledniku svome priljubio Benešić. Sadržaj njegovih pastirskih pjesama nije drugo doli „razvodnjivanje misli, što ih je naš Dubrovčanin pokupio po Vergilijevim bukolskim pjesmama...” (Körbler). Sasvim je razumljivo, da se i Benešićevi pastiri i pastirice

¹ Milivoj Šrepel: Ivan Bolica Kotoranin, latinski pjesnik („Rad” 118., str. 116.—136.).

² Đuro Körbler: Iz mladih dana triju humanista Dubrovčana 15. vijeka [Pucić, Crijević, Benešić] („Rad” 206., str. 218.—252.).

³ Savremenik i zemljak Boličin bijaše Ludovik Pasquali (* oko 1500., † 1520.). Pjevao je ponajviše na talijanskom jeziku, ali ima od njega i nešto latinskih pjesama, u kojima su mu uzorom služile Vergilijeve bukolske pjesme (Körbler, Talijansko pjesništvo u Dalmaciji 16. vijeka; „Rad” 212.). „Vergilije mu... bijaše glavno vrelo za biranu pjesničku dikciju” (ibid. str. 51. i 52.).

zovu: Mopso, Titir, Menalka, Tirsis, Dafnis, Koridon, Galatija i t. d. Osim tih pjesama ispjevao je Benešić i jednu odužu religioznu pjesmu pod natpisom „De morte Christi” u deset pjevanja, u kojoj on, kako tvrdi Körbler,¹ nasljeđuje Bunićev ep „De vita et gestis Christi”. Prema tome i u toj pjesmi ima reminiscencija na Vergilija, kako ih ima u djelu Bunićevu, koje je Benešiću služilo ugledom.

U XVI. vijek pripada još i Jacobus Flavius Eborensis, poznatiji pod svojim greciziranim imenom Didacus Pyrrhus. Didak se Pir doduše rodio (god. 1517.) u Evori (Ebori) u Portugaliji (zato se naziva i „Lusitanus”), no kako je proživio u Dubrovniku oko pedeset godina, pa je tu i umr'o, držali su ga Dubrovčani svojim sugrađaninom, te ga i mi možemo uvrstiti među naše latiniste.²

Didak niti se istaknuo u epskoj poeziji niti je pjevao bukolske idile, pa ipak i u njegovim pjesmama, premda su po sadržaju vrlo različite od tvorina Vergilijevih, nahodimo aluzija i reminiscencija iz djela rimskog pjesnika. Koliko je pak sâm Didak poštovao Vergilija, razbira se iz njegova zbornika „Qui poetae et oratores tum graeci tum latini imitatione digni”, gdje on palmu daje Vergiliju i drži ga vrednijim od Homera. To dakako posve odgovara stanovištu humanista, koji su smatrali, da je Homer prost i opor, a istom Vergilije da je izgladio njegovu prostotu. Što pak na drugom mjestu, kad pjeva elogium Ariostu i poredeći ga s Vergilijem i njegova Rolanda s Enejom, pridaje Ferraraninu veću vrijednost nego Mantovljaninu, samo je primjer prekomjerne hvale, kojom su humanisti opsipavali svoje savremenike, kad su im posvećivali kakvu pjesmu. Karakteristično je i to, da on u jednom distihu tvrdi, da će plod pjesničkog rada njegova svakojako biti „tersa (glatka) poesis”, kad se udruže:

Ars et natura et longo Maro tritus ab usu.

Vergilije mu je dakle bio učiteljem i u latinskom jeziku i u latinskoj poeziji. Ali osim što je možda od Vergilija učio tehnički dio pjesničkog rada i stekao „copiam verborum”, nije se mogao mnogo njime koristiti, jer, kako sam već pomenuo, karakter i sadržina pjesama Didakovih od veće su česti posve različiti od Vergilijeva

¹ U svom referatu u „Verhandl. deutscher Phil.”.

² Đuro Körbler: Život i rad humanista Didaka Pira Portugalca, napose u Dubrovniku („Rad” 216., str. 1.—169.).

pjesničkog rada. Zato on iz Vergilija i nije mogao prenositi drugo nego gdjegdje pokoju sitnicu.¹

Iz banovinske Hrvatske pripada među latiniste XV. vijeka čuveni u humanističkom svijetu Kešinčanin Janus Pannonius (* u Kešincima 1434., † u Medvedgradu kod Zagreba 1472.). Jan se Panonije istakao kao vrstan sastavljač epigramâ (Šrepel: O cizizmu Panonijevih epigrama; Nast. Vj. IX., 37.—42.), no da je u njega bilo i „vergilijskog” duha, dokazuje činjenica, da se „mladi pjesnik spremao opjevati slavna djela Sibinjanina Janka u borbi s Turcima jamačno sa željom, da postane njegovim Vergilijem...” (Šrepel str. 38.). Epigram, koji nam javlja tu namjeru Panonijevu, odista odiše duhom pjesnika Enejde, a glasi:

Tempus erit cum iam maturis viribus audax,
Sanguineas acies et Marcia bella tonabo
Ioannis magni; quantis modo caedibus acres
Turcorum obruerit populos, quibus ille profundas
Aequarit valles cumulis — scit saepe cruentus
Hebrus, et albentes etiam nunc ossibus agri
Paeoniae, ac mediis Rhodope calcata pruinis.

Panonije umr'o je u 38. godini života svoga, pa nije mogao da izvrši svoju nakanu, koja bi, sudeći prema sposobnostima neka-dašnjega biskupa pečujskog, zacijelo bila dragocjen prilog naše latinske poezije XV. vijeka.

XVII. vijek — vijek, u kojem je hrvatska poezija u Dubrovniku počela najljepše cvjetati — razmjerno je oskudan na latinskim pjesnicima. U ovaj vijek pripadaju: Petar Palikuća (1564.—1650.), Nikola Brautić ili Brautović (Brautti; 1566.—1632.), Stjepan Gradić (1613.—1683.), Ivan Lukarević (Luccari; 1621.—1709.) i Benedikt Rogačić (Rogacci; 1646.—1719.). Petar Palikuća, Lopudanin kao i Brautić, pjevao je kraće latinske pjesme, ali ih se veći dio izgubio. No i po onima, koje su preostale, dade se razbirati, da je

¹ Neka se ispor. na pr. ova dva distiha Didakova:

Rusticus es, Corydon, non rusticus inquit Alexis,
Cum puero pastor cerea pruna daret...

i:

Rusticus es, Corydon, et vis urbanus haberi:

Stulte, quis e sicco pumice quaerat aquam?

s heksametrima Vergilijevim (Ecl. II, 55—56.):

rusticus es, Corydon: nec munera curat Alexis,
nec, si muneribus certes, concedat Iollas...

(Körbler u pom. raspravi str. 46. i 61. Neka se ispor. još i str. 80.). Nešto remiscencija iz Vergilija u Didakovim pjesmama iznosi i Kasumović u raspravi „Pjesme Urbana Appendinija i s njima izdana antologija dubrovačkih latinskih pjesnika” („Rad” 174., str. 59., 64. i 70.).

on vrlo dobro poznao Vergilija.¹ Nikola Brautić² u svom kompendioznom djelu „Martyrologium poeticum” ne pokazuje izravnoga utjecaja Vergilijeva osim možda tu i tamo u sitnicama, kojima se nijedan latinski pjesnik nije mogao oteti.³ Naprotiv odavaj jak utjecaj Vergilija Stjepan Gradić i Benedikt Rogačić. Obadvjica su, u latinskim heksametrima, opjevali strašni potres dubrovački od god. 1667., i tu je bilo prilike za njih, da se koriste svojim uspomenu iz Enejde, koja je također puna jezivih prizora. Napose izbija t. zv. „sapor Vergilianus” iz pjesme Gradićeve, koja je, pod natpisom „De laudibus serenissimae republicae Venetae et cladibus patriae suae carmen” štampana u Veneciji god. 1675. Gradić se obraća na Veneciju i na Talijance uopće, koje, po uzoru Vergilijevu, zove „*Iliaci proceres*”:

*Iliaci Proceres, celsis quos classibus olim
Portantes victos patria ex ardente penates
Vexit ad Euganeum melior fortuna Timavum,
Et geminam iussit Romanis arcibus Urbem
Condere, et aeternum Phrygiae superesse favillae . . .*

(str. 13.)

Prije nego što će otpočeti da pripovijeda grozote potresa, on uvjerava čitača, da su one tako goleme, da se ni najdivljije čeljade ne bi moglo uzdržati od suza slušajući ih:

*Qualibus horribili terrae conflata tremore
Tempestas nostram fatis agitaverit Urbem,
Nemo adeo ferus est, rerumque ignarus, et hospes,
Attonitas cuius non fama advenit ad aures
Et lacrimis oculos non humectavit obortis . . .*

(str. 13.)

To je, dakako, kazano po uzoru Vergilijevih stihova u drugom pjevanju Enejde (st. 6.—8.), gdje Eneja otpočinje svoje pripovijedanje o propasti Troje:

*quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis?*

i onda dalje (st. 12.):

animus meminisse horret luctuque refugit.

¹ U pjesmici „In suam patriam encomiasticon”, koju preštampana Körbler („Rad” 192, 4), kazuje se, na pr., more Vergilijevom frazom: „gurgite vasto”.

² Đuro Körbler: Život i književni rad biskupa Nikole Brautića („Rad” 192, 1.—96.).

³ Körbler: „Rad” 192, str. 90. i 92.

A kad je već ispriповjedio one užasne zgone, osjeća, da mu je pero još uvijek preslabo da iskaže sve, što je doživio u one grozne časove:

Non duro constant si pectora nostra metallo,
Centenisque sonent totidem ora, et guttura linguis
Omnia, multiplicis liceat discrimina fati
Atque omnes aditus mortis numerare, viasque.¹

(str. 15.)

Tako otprilike kazuje i pjesnik Enejide, kad u šestom pjevanju (st. 625.—627.) opisuje grozore donjega svijeta:

non, mihi si linguae centum sint oraque centum,
ferrea vox, omnis scelerum comprehendere formas,
omnia poenarum percurrere nomina possim.

Karakteristička su osobina klasičkog epa naširoko razvedene poredbe. U Homera ih nahodimo najprvo; od Homera ih je naučio Vergilije, a za Vergilijem su se povodili naši latinski pjesnici. Takva je, na pr., posve epska, „vergilijevska” poredba u Gradićevoj pjesmi:

Qualis Olympiacae properans ad munera palmae
Dat lora effusis auriga iugilibus, atque
Pronus anhelantes et voce, et verbera crebro
Suscitat, ingeminatque ictus, stimulisque fatigat:
Nec mora, nec requies urgendi, donec ad ipsam
Admoveat metam fessos Victoria currus;
Haud secus oppositos Aquilo violentus in ignes
Incubuit . . .²

Rogačićevoj je pjesmi o pogibiji Dubrovnika odugački natpis: De terraemotu quo Epidaurus in Dalmatia An. 1667. prostrata est, ad Cosmum III. Magnum Hetruriae ducem Benedicti Rogacci Proseucticon. I taj se pjesnik ugleda na Vergilija, kad hoće da uvjeri čitače, da nema riječi, kojima bi se dale dosta zorno opisati strahote one elementarne uzbune, koja je u malo časova rodni grad pjesnikov pretvorila u hrpu ruševina.

¹ Posve slični „*ἀδύνατοι*” nahodimo i u drugoj Gradićevoj pjesmici (Ad Natalem Rondinium: štampano u djelu: Septem illustrium virorum poemata. Antverpiae MDCLXII [str. 229.—244.]):

Athena non si vox mihi,
Non centum ardenti resonent si gutture linguae,
Merentis ad praekoniam
Sim satis, et laudes valeam me effundere in omnes.

² Ali nesamo Enejidu, već i bukolske je pjesme dobro poznao Gradić. U pjesmi „De Insulae Iupanae amoenitate” (koja je također štampana u zborniku „Septem illustrium”) čitamo frazu: „mitibus hilares pomis”. Ta „mitia poma” zajedno imaju svoj ugled u st. 80. prve ekloge Vergilijeve:
... sunt nobis mitia poma.

Non ego si centum solido aere sonantia linguis
 Guttura cum totidem Briareus vocalis haberem,
 Ingeniumque mihi rapido torrentius amne
 Eloquii immensis in carmina fontibus iret;
 Quae dedit illa dies

 Expediam cantu, aut dignis ploratibus aequem.

(st. 159.—165.)

Pored pomenutoga već mjesta u VI. pjevanju Enejide poslužilo je Rogačiću kao ugled očevidno još ovo mjesto iz prvoga pjevanja (st. 607.—609.):

in freta dum fluvii current, dum montibus umbrae
 lustrabunt convexa, polus dum sidera pascet,
 semper honos nomenque tuum laudesque manebunt . . .

Treći Dubrovčanin, koji je latinskim heksametrima opisao potres od god. 1667., bio je Benedikt Stay, koji po vremenu pripada u XVIII. vijek, ali ja ga pominjem ovdje, jer je po predmetu svoje pjesme u vezi s Gradićem i Rogačićem. Njegova „Descriptio Terraemotus Rhacusini anno 1667.” zaostaje po snazi za onima njegovih prethodnika, koji su bili savremenici događaja, dok on crpe samo iz tradicije, ali utjecaj drugog pjevanja Enejide dà se i kod njega razbirati. Bolna uspomena na grozote potresa kazana je ovim riječima:

Hic patriae me casus et horrida fata meorum
 Quaequae hic quondam uno pariter cecidere sub ictu
 Millia multa, movent animoque horrescere cogunt,
 Prorsus et oblitum causerum excedere certos
 Carminis impellunt fines, ultroque dolori
 Indulgere meo paulum cinerique Meorum,
 Dum, pueris toties quae nostri cumque solebant
 Cum lacrymis cum singultu memorare parentes
 Quondam visa, libens repeto atque audita revolve.

Stay čak upotrebljava prema uzoru Vergilijevu i arhaistički genitiv na -ai: vitai = vitae.

Što se najzad tiče Ivana Lukarevića, mora se istaći, da nam je pjesnički rad njegov nesamo prilično nepoznat, već i teško pristupačan, jer se veći dio toga rada još neštampan nahodi u Rimu; ali po onome, što Körbler na jednom mjestu (Narodna Enciklopedija s. v.) kazuje o Lukarevićevoj poeziji, nije baš vjerojatno da u njoj ima mnogo odjeka iz Vergilija.

Od pjesnikâ XVIII. vijeka navodim kao poštovače i nasljedovače Vergilija: Vićentija Petrovića (1677.—1754.), Rajmunda Kunića

(1719.—1794.), Bernarda Zamanju (1735.—1820.), Đuru Ferića (1739.—1824.), Jurija Restija (1755.—1815.) i Marka Faustina Galjufa (1765.—1834.).

Vićentije Petrović¹ bijaše marljiv pjesnik latinski, koji je savjesno polazio stopama svojih uglednika: Horacija, Seneke, Vergilija i Juvenala. Osobito u oduljim pjesmama, koje su sastavljene od heksametara, „gotovo svaki stih opominje na srodan koji stih ili izričaj Vergilijev”.² Izravno se Petrović ugledao na Vergilija u pjesmi ispjevanoj u čast cara Karla VI.: Carolus VI. Romanus imperator electus (1711.). Tu mu je ugledom služila čuvena četvrta ekloga Vergilijeva.³

Petrović pripada životom donekle još u XVII. vijek, no pjesničkim radom svojim čedo je XVIII. vijeka, a u tom se vijeku osobito jako razmahala latinska poezija u Dubrovniku. Kad već u drugim zemljama zapadne Evrope posvud narodni jezici preotimlju vlast nad mrtvim latinskim, u Dubrovniku je, a unekoliko i u drugim krajevima hrvatskim, još jedamput proplamsala ljubav za uglađeni jezik Ciceronov. Slavna imena Kunića, Zamanje, Ferića i Galjufa, koji su polučili svjetski glas, obilježavaju taj period naše novolatinske literature, a uz ove sjajne zvijezde reda se niz latinskih pjesnika „minorum gentium”, kojima se danas već i samo ime izgubilo. Baš kad je bila na umoru, novolatinska je literatura u našim krajevima iznijela na površinu najjače zastupnike našega latinizma.

Najslavnije je djelo Kunićevo⁴ njegov prijevod Homerove Ilijade na latinski jezik. To je uopće najbolji latinski prijevod Ilijade, i da je on nastao koje stoljeće ranije, Kunićevo bi se ime bilo pronosilo među imenima najboljih humanista Evrope. Ali u vrijeme, kad je živio Kunić, zanimanje za takovo djelo bilo je već vrlo ograničeno, te nije prelazilo preko najužeg kruga malobrojnih ljubitelja latinskog jezika.

Sasvim je prirodno, da je Kuniću pri tom prijevodu mnogo poslužio Vergilije. Rimski je pjesnik i sam nasljedovao Homera, pa se svaki latinski prevodilac morao ugledavati na nj kao na svog učitelja i uzornika. Dašto, Kunić vjerojatno nije n a v l a š imitirao Vergilija, već posve nesvjesno i nehotice, i što god je uzimao iz

¹ Đuro Körbler: Vićentije Petrović Dubrovčanin („Rad“ 186., str. 185.—304.).

² Körbler str. 255.

³ Körbler str. 212.—215.

⁴ Franjo Maixner: Život i rad Rajmunda Kunića („Rad“, knj. 96. i 98.).

njega, on to nije ropski upotrebljavao, već slobodno i na najzgodnijem mjestu, „... tako da”, kako ističe Maixner,¹ „njegov postupak ne odaje samo pravoga učenjaka i oštroumnoga poznavaoa kako Homera samog tako Vergilijevih djela, nego također malone svagdje pravoga vještaka i umjetnika”.

Osim Ilijade preveo je Kunić i nekoliko Teokritovih idila,² a u tome mu je prijevodu bio uzorom Vergilije sa svojim bukolskim pjesmama, koje su, kako znamo, nastale pod utjecajem Teokritovim. Ali i tu je nasljedovanje Vergilija posve slobodno i podudara se s njegovim nasljedovanjem Vergilija u Ilijadi.

Od vlastitih pjesama Kunićevih pripada ovamo pjesma bez natpisa štampana u antologiji, koju je izdao Urban Appendini god. 1811.³ Ivan Kasumović nadjenao je pjesmi, koja je čisti plod humanističkih studija Kunićevih, natpis „Laudes vitae rusticae”.⁴ Pjesnik opisuje s velikim zanosom ljepotu života na selu, ali „taj zanos ne potječe iz čistog nadahnuća, što ga je pjesniku nadahnuo istinski seoski život, kako ga je sâm motrio, kako ga je sâm zavolio, nego je očito taj zanos ulio u pjesnikovo srce Vergilije krasnom svojom epizodom iz Georgika „Laudes vitae rusticae””.⁵

Kao Kunić radio je i Bernardo Zamanja prevodeći na latinski Teokritove idile. Zamanja se služi dikcijom Vergilijevom, ali to samo zato, jer nije mogao upotrebljavati druge dikcije od one, koju je stvorio Vergilije. Novolatinski su pjesnici bili u teškom položaju, jer im je za njihov rad nedostajao široki val žive narodne besjede, te su bili prisiljeni zadovoljiti se onim jezičnim blagom, što im ga davaše — latinski rječnik. A u latinskom rječniku za pastirski im se govor gotovo kao jedini auctor navodio Vergilije.

Od Ferićevih latinskih djela ulazi u ovaj prikaz njegov pjesnički opis dubrovačke okolice, koji je štampan god. 1803. u Dubrovniku pod natpisom: *Periegesis orae Rhacusanae*.⁶ Kao Bolici za opis Boke Kotorske, tako je Feriću za opis krasotâ dubrovačke okolice bio uzorom Vergilije. Možda je i cijeloj pjesmi dao povod

¹ Maixner: „Rad” 98., str. 145.

² Đuro Körbler: O Kunićevu i Zamanjinu latinskom prijevodu Teokritovih pjesama („Rad” knj. 164.).

³ Urbani Appendini... Carmina. Accedunt selecta illustrium Ragusinorum poemata.

⁴ Kasumović: Pjesme Urbana Appendinija... („Rad” 174.).

⁵ Kasumović str. 86. i 87.

⁶ Ivan Kasumović: Ferićeva perijegeza i rimski pjesnici (Nast. Vjesnik VIII., 257.—289.).

Vergilije sa svojim „*Laudes Italiae*” (Georg. II., 136.—176.¹). Ferić ponajviše upotrebljava Vergilijev pjesnički nakit, njegove epitete i pjesničke izričaje. „To je bilo u neku ruku kao i u hrvatskoj narodnoj poeziji: i ona pjesničke nakite, epitete i pjesničke izraze upotrebljava uvijek iste u svakoj pjesmi i u svakoj sličnoj prigodi, kao da to pjesniku nahvalice na usta dolazi”.²

Junije Resti³ u prvom je redu pjevao satire, pa je dakako prirodno, da se najviše povodio za Horacijem i Juvenalom. No ipak se gdje gdje razbira i utjecaj Vergilijev. Poimence treba da se istaknu dvije satire Restijeve: 14. (s natpisom „*Amazones*”) i 16. („*Descensus ad inferos*”), gdje je taj utjecaj najjači. Pišući svoju 14. satiru pjesnik je bez sumnje, opisujući svoje Amazonke, kao kontrast imao pred očima Vergilijevo lice Kamile, koja je sjajnim bojama opisana u Enejadi X., 486.—835. u junačkom boju s Trojancima, te koju i sâm Vergilije zove Amazonkom (u stihu 648.). A ima u toj satiri i drugih sitnica, koje podsjećaju na Enejиду.⁴ Što se pak tiče 16. satire, tu već i natpis pokazuje, da se Resti ugledavao na Vergilija. Scenerija dônjeg svijeta kod Restija udešena je posve prema sceneriji podzemlja u Enejadi.⁵

Najveći poštovač Vergilijev između dubrovačkih novolatinaca bio je bez sumnje Marko Faustin Galjuf (Gagliuffi).⁶ Körbler ga s pravom zove posljednjim našim znatnijim latinistom. On bijaše na glasu latinski improvizator, pa ako se u onom, što je napisao, i nije mnogo povodio za Vergilijem, ipak on nigdje ne taji, da Vergilija drži najvećim epskim pjesnikom, što ga je rodio svijet.⁷ Galjuf je živio u doba, kad se počela pomalo pomračivati slava andeskog pjesnika, a na njegovo je mjesto stupao Homer. To je bilo doba, kad se sva obrazovana Evropa pomamila za narodnom poezijom, kad su se posvud počele skupljati i štampati narodne pjesme, te kad je i umjetna književnost uzela nasljedovati način narodne poezije. A u to je doba porasla i cijena Homeru, jer su njegovi epi po općenom sudu bili djelo narodnih pjevača. Stoga se, kako obično biva u doba reakcije, našlo dosta ljudi, koji su tvrdili, da Vergilije pored Homera uopće malo vrijedi, pa da nije bilo

¹ Kasumović str. 275.

² Kasumović str. 276. Neka se isporodi još i str. 276.—282., 284. i 286.

³ Milivoj Šrepel: O latinskoj poeziji Junija Restija („Rad” 114., str. 99.—158.).

⁴ Šrepel str. 135. i 136.

⁵ Šrepel str. 138. i 139.

⁶ Đuro Körbler: Dubrovčanin Marko Faustin Galjuf („Rad” 194. str., 182.—249.).

⁷ Neka se, na pr., isporodi dražesna anegdota, koju pripovijeda Körbler na str. 215.

Homera, da ne bi bilo ni Vergilija. Galjuf je ostao vjeran staroj ljubavi svojoj, te je, držeći se poznatih stihova Propercijevih¹, i dalje uporno tvrdio, da je Vergilije prvi pjesnik, a Enejida najslavniji epos. Onima, koji su kazivali, da je Vergilija stvorio Homer, odgovorio je ovim duhovitim epigramom:

Virgilium fecit, dixisti, o Graecule, Homerus?
Adde etiam, pulcrum nec mage fecit opus.

S Galjufom završavam prvi odsjek svoje radnje, t. j. odsjek, u kojem sam htio prikazati utjecaj Vergilija na novolatinske pjesnike naše. Ja sam od tih novolatina naveo samo one, kod kojih se taj utjecaj ističe jače i vidnije, ali se ne smije misliti, da toga utjecaja nema i u onih, koji nijesu kazani u ovom prikazu. U manjoj se mjeri i uzgredice očituje utjecaj Vergilijev i kod mnogih drugih pjesnika, pače moglo bi se gotovo pouzdano reći, da valjada i nema našeg pjesnika latinskog, koji ne bi tu i tamo odao koji trag toga utjecaja, bilo da upotrebljava koju misao Vergilijevu bilo da se služi kojom poredbom njegovom, kojom frazom, kojim stihom ili čim sličnim.² Da navedem samo dva primjera. Pjesnik Vlaho Bolić (1717.—1756.; Kasumović, Pjesme Urbana Appendinija [Rad 174., str. 77. i d.]) pjevao je ponajviše pobožne kršćanske pjesme, ali u poslanici „Ad Acim [Ignjat Džordži] de eius poesi pastorali” pokazuje on, da mu je i Vergilije — uzornik bukolske poezije za sve humaniste — poznat u tančine. Iz pomenute poslanice njegove „miriše . . . dah pastirske poezije, osobito krasne Vergilijeve prve ekloge, da će svak reći, to je isti dah, ako i ne će moći — osim rijetkih izuzetaka — pokazati na sličnost s Vergilijevom poznatom eklogom” (Kasumović 82.). Urban Appendini (1771.—1834.) opjevao je u latinskoj pjesmi dolazak cara Franje I. u Dubrovnik god. 1818. — dakle zgodu, koja naoko nema ništa zajedničko s Vergilijem. Ali pjesnik je ipak našao veze s rimskim uglednikom. On je prigodnici svojoj dao oblik ekloge, u kojoj su lica: „Piscator, Pastor, Colonus et postea Lycidas, Corydon, Amyntas, Pastores” — a u dikciji njegovoj također izbija na površinu utjecaj rimskog pjesnika.³

¹ Cedite Romani scriptores, cedite Grai,
Nescio quid maius nascitur Iliale.

² Tako je isto bilo kod novolatina i u drugim zemljama. „Die poetische Latinität . . . erscheint so vorwiegend eine Maronische, daß wir auf wenige Versificatoren stoßen, an deren Zeilen wir nicht den Einfluß ihres Meisters nachzuweisen vermöchten” (Zappert, Virgil's Fortleben im Mittelalter [Denkschr. d. Wiener Akad. 1851, II., 22.]).

³ Na pr. u stihu: „Illius ante pedes forsan maiora canctis” . . . (Ecl. IV., 1.: Sicelides Musae, paulo maiora canamus!).

Još jedno treba da ovdje istaknem. Ja sam se u ovom prikazu svom ponajviše ograničio na novolatinske pjesnike iz Dalmacije, i to s razloga, što su oni i najbolji i najpoznatiji. Ali novolatinska je literatura, pa donekle i poezija, bujno cvala i u hrvatskoj Banovini, pa bi se bez sumnje i u toj poeziji dao razbirati utjecaj Vergilija. No ta nam je literatura dosad još slabo poznata. Uostalom, može se i ovako reći, da ćemo i u toj poeziji, koliko je ima — kod naših Baričevićâ, Sabolovićâ, Vernedâ, Brezovačkih, Mikloušićâ, Sebastijanovićâ, Milašinovićâ i dr. (da pomenem samo neke najkasnije) — naći isto što smo našli kod dalmatinskih novolatinska. Za Sebastijanovića na pr. — jedinoga od pomenutih, čija je latinska poezija izbliže ispitana (F. Martinović: *Život i pjesme Franje Sebastijanovića* [Nast. Vj. XII., 310.—322.; 442.—457.]) — utvrđeno je da se u mnogim svojim pjesmama, napose u eklogama, vjerno povodio za Vergilijem. Razlika je između Dalmacije i Banovine samo u tome, što je Dalmacija bliža Italiji — ognjištu i žarištu novolatinske poezije — pa se zato u njoj bujnije razvila poezija, dok je u našim stranama, pod utjecajem hladnijega sjevera, prevladala latinska književnost u nevezanu govoru. Samo pjevanje prigodnica vrlo je obilno cvjetalo i u Banovini sve do najnovijih vremena.

II. Utjecaj Vergilijev na hrvatske pjesnike. Moćni utjecaj Vergilija na one naše pjesnike, što su pjevali narodnim jezikom, pokazao se već vrlo rano, na samom početku naše narodne književnosti i kod samog oca te književnosti Marka Marulića. Narodna se književnost i kod nas, kao i u drugim zemljama zapadne Evrope, razvija na temelju humanističkih studija, pa kao što je u Italiji pod dojmom preporoda nastala era humanizma, a iza nje se rodila književnost pisana narodnim jezikom, tako je bilo i u nas. Klasički nam je svjedok za to baš Marko Marulić, koji živi na prijelazu iz ere humanizma u doba narodne književnosti i sudjeluje u obje epohe. Pa kako su i naši zastupnici narodne književnosti bili humanistički obrazovani, prirodno je, da se i u njihovim djelima obilato javljaju reminiscencije iz klasičke starine, napose Vergilija. „... der große Dichter scheidet nicht aus seiner die lateinische Poesie [srednjega vijeka] beherrschenden Stellung, ohne in dem sich regenden jungen Leben nationaler Dichtkunst die Spuren seines schönen Daseins zurückgelassen zu haben” (Zappert 22.).

Za Marulića je kazano da je u latinskoj „Davideidi” svojoj vjeran učenik Vergilijev. Tako isto je utjecaj rimskog pjesnika oče-

vidan i u „Istoriji svete udovice Judit”. Vergilije, „il savio gentil, che tutto seppe”, kako o njem reče Dante, u prvom je redu našim epskim pjesnicima bio učitelj u njihovu pjesničkom radu. „Die Epiker der mittelalterlichen Zeit [i kasnije] borgten häufig und vorzugsweise ihre Farben von Virgil's Palette” (Zappert 22.). Već u prvom pjevanju „Judite”,¹ gdje se opisuje vojska Olofernova, taj opis živo podsjeća na Vergilijev opis Turnove vojske (Aen. VII., 641.—817.). Obadvojica pjesnika opisuju nesamo vojske i pratež njihov, već i nošnje i oružje pojedinih četa. Kad prolazi Turnova vojska, tutnji zemlja (Aen. VII., 722.):

scuta sonant pulsuque pedum conterrita tellus.

Tako i ondje, gdje se pomiče Olofernova vojska:

od konjske bahati zemlja se potresa,
ništar ne poresa ni trava ni žito,
kuda vojska plesa, po sve ono lito.

(Jud. I., 286.—288.).

A u obje se vojske ističu vojvode njihove: onamo Turno, ovamo Oloferno. Među prvim junacima italiskim kreće se držeći oružje Turno, za glavu viši od sviju; na visokom njegovu šljemu trostruka je griva, a na sjajnom štitu izrađena je u zlatu božica Io [sublatiis cornibus Io auro insignibat]; za Turnom guraju se pješaci kao oblak (nimbus peditum, Aen. VII., 793.; Šrepel, Rad 146., str. 196.). Tako se i Oloferno ističe u svojoj vojsci:

Šapka staše s perom na glavi, doli pak
na bedrih sa srebrom sablja tere bičak;
gledaše ti ča svak, lipo ga odivaše
dolama, ke utak zlatom prosivaše.

(Jud. I., 241.—244.).

Obje su vojske jake, ali su od njih jači i Eneja i Judita, jer su oda-branici božji. Dobro to osjeća kralj Latin, kad u vijeću, bivši se zasitio vojevanja, veli vijećnicima (Aen. XI., 305.—307.):

bellum importunum, cives, cum gente deorum
invictisque viris gerimus, quos nulla fatigant
proelia, nec victi possunt absistere ferro.

A na sličan način umuje u drugom pjevanju i Akior (Šrepel str. 196. i 197.):

Jere se rviše za nje vazdi bog njih,
nigdar ne izgubiše, ner kad grih sape jih,
kad bo bogov tujih prijaše, ostaviv
boga svoga, bog svih podloži pod svoj gnjiv.

(Jud. II., 277.—280.)

¹ Milivoj Šrepel: O Maruliću („Rad” 146.).

Karakterističke su u „Juditi” naširoko izvedene poredbe, koje odavaju klasički utjecaj, dakle u prvom redu Vergilija. Tako na pr. poredba s jelenima (I., 215.—216.):

brže t' bi ticali skačući dubravom,
ner kad bi bigali jelini pred lavom . . .

podsjeća na Aen. X., 723.—725.:

impastus stabula alta leo ceu saepe peragrans,
suadet enim vesana fames, si forte fugacem
conspexit capream aut surgentem in cornua cervum . . .

a ona u III., 219.—232. na Aen. VII., 718.—719. Ali ima još vrlo velik broj poredbi, koje, ako i nijesu izravne imitacije Vergilijevih poredbi, ipak strukturom svojom upućuju na to, da su mogle nastati samo kao nehotične reminiscencije na slične poredbe u staroklasičnim epima. Takova je na pr. vrlo lijepa poredba u II. pjevanju (st. 37.—46.), gdje se Olofernova vojska u svom pobjedničkom pohodu poredi s olujnim oblakom:

Kako kad tmastima kreljutni oblak gust
pokriv nebo dima, miga, gromi u hust;
mornar jidra popust, upije ter hiti,
da k kraju svrnuv šust u porat uhiti;
težak drhće liti, boji se, govori:
grad mi će pobiti vinograd i bori,
i žita, ka goři jur podivaju klas,
ojme! zgubih skori mu hranu, moj trud vas:
tako t' ognjenu vlas Oloferna slišav,
trepri svak . . .¹

Drugi su primjeri: III., 5.—12. (Oloferno se poredi s vatrenim konjem), III., 219.—233. (Ozija se poredi s brodarom na uzburkanom moru), V., 65.—70. (Judita se poredi s ribarom, koji mami ribu), V., 251.—258. (Judita se poredi sa sokolom, koji uhvati lovinu) i t. d. I nastajanje dana i noći prikazuje Marulić opširno (Šrepel to naziva „amplifikacijom”) na način klasičkih epika, dakle i opet u prvom redu Vergilija. Ispor. III., 85.—88.:

Jur sunce nićeće nagnul' biše kola,
svitli obraz hteće zamaknuti dola;
istočnoga okola jur šćićaše stranu
noć, dvižuć od zdola crnokosu glavu . . .

¹ Ako i to nije možda uspomena na Aen. XII., 451.—455.:
qualis ubi ad terras abrupto sidere nimbus
it mare per medium: miseris, heu, praescia longe
horrescunt corda agricolis, dabit ille ruinas
arboribus stragemque satis, ruit omnia late;
ante volant sonitumque ferunt ad litora venti . . .

ili III., 131.—132.

Od postilj istočnih dviže glavu Titan,
osini tmin' noćnih da zarene hitan . . .

Taj je „Titan”¹ imao možda biti „Titon”, suprug ružoprste Eos ili Aurore, kao što se na pr. kazuje kod Homera (A, 1.—2.):

*Ἦώς δ' ἐκ λεχέων παρ' ἄγανοῦ Τιθωνοῖο
ᾤφριθ', ἴν' ἀθανάτοισι γόως γέροι ἰδὲ βροτοῖσιν . . .*

ili kod Vergilija (IV., 584.—585.):

Et iam prima novo spargebat lumine terras
Tithoni croceum linquens Aurora cubile.

Ispor. i IV., 165.—168.

Utjecaj Vergilijev odavaju dakako i drugi naši epski pjesnici, koji su slijedili iza Marulića. Petar Zoranić, Juraj Baraković, Dživo Gundulić, Jerolim Kavanjin, Jaketa Palmotić Dionorić i Brno Karnutić u Dalmaciji, a Petar Zrinski u hrvatskoj Banovini — svi su se oni, koji više koji manje, u pjesničkom stvaranju svom dali rukovoditi uspomenama na pjesnički rad auktora Enejide i Bukolika. Oni su doduše imali i drugih uzora, no ipak se nijesu mogli oteti ni utjecaju Vergilijevu, i to stim manje, što su, najzad, i uzori njihovi više manje zavisni od Vergilija.

Petar Zoranić (rođen 1508.; umr'o prije 1569.), na pr., u svojim „Planinama” stoji doduše pod jakim utjecajem talijanskim (Dante i Sannazaro), ali je on bio i temeljito klasički obrazovan, kako se to razbira u svem sadržaju „Planinâ”, a i Vergilija je dobro poznao, jer ga nekoliko puta naročito citira (ispor. Stari pisci hrvatski XVI., str. 13., 45. i 83.). Zoranić nas vodi u pakao, kako Vergilije svoje čitače vodi u podzemlje, pa iako u njegovu opisu pakla nema reminiscencijâ na Enejidu, ipak je izvan svake sumnje, da je sama ideja o takvu putovanju, bilo izravno ili neizravno, potekla od rimskog pjesnika. Uzato izbija utjecaj Vergilijevih bukoljskih pjesama u opisu Zoranićevih pastira, koji odavaju nesumnjivo srodstvo s Titirima, Menalkama, Mopsima i Koridonima rimskog pjesnika. Svi su Zoranićevi pastiri, kako to dobro ističe Vodnik (Pov. hrv. knjiž. I., 142.), ugladna čeljad, što ljubi i uzdiše galanterijom i čitavom frazeologijom trubadurâ. Takva je pastirska poezija dakako neprirodna, ali je nastala posve prirodno i vuče, kako znamo, ko-

¹ U bilješci, koju je dodao tome mjestu valjada sâm Marulić (Stari pisci hrvatski I., str. 67. i 68.), veli se uz stih III., 131.: „Titan: to je ime sunca, ko je mnogimi imeni zvano od starih poet.”

rijen baš od Vergilija. Bukolska poezija rimska „procvala je na razvalinama javnog i društvenog života, kad su pjesnici, odvrćajući se od rasutog života javnoga, tražili smirenje u idili prirode. U Vergilijevim eklogama, koje su najviše utjecale na renesansnu idilsku poeziju, pastiri su patriciji rimski” (ibid.). Takovo smirenje u prirodi traži i Zoranić — živući u nemirnoj mletačkoj Dalmaciji, kojoj prijeti propast od Turaka — no usprkos svojoj zavisnosti od humanizma i tradicije, njegovi su pastiri, možda baš utjecajem Vergilijevim, ipak prirodniji od posve fiktivnih tipova Sannazarovih.

Mnogo jači utjecaj Vergilijeve Enejide opaža se u djelu Zadranina Jurja Barakovića (1548.—1628.). I on je u svojoj „Vili Slovinki” — u kojoj prikazuje povijest grada Zadra — opisao pakao, ali u tome opisu služio mu je uzorom baš Vergilije. „Kraljevstvo njegovo (t. j. pakla)”, čitamo u dvanaestom pjevanju „Vile Slovinke” (Stari pisci hrvatski XVII., 192.; stih. 864.—871.), jest:

... široko širinom
od vika, ne novo, a dugo dužinom,
propasno nižinom dokla se it more,
visoko visinom koliko sve gore.
Nigder ni stat gore, to moreš znati sam,
človeče nebore, varuj se donjih jam.
Tamni ga paklen mrak, zato je paklom zvan,
zač nigdar sunčen zrak vidit mu nije dan.

Način, kako se ovdje kuša prikazati golema prostranost pakla, podsjeća na ono mjesto u Enejidi, gdje se ističe dubina Tartara (VI., 577.—579.):

... tum Tartarus ipse
bis patet in praeceps tantum tenditque sub umbras,
quantus ad aetherium caeli suspectus Olympum.

Pakao je okružen ogradom, a oko nje teče rijeka (st. 878.—879.):

Tuj virom paklenim Letefka izvire,
ka dimom maglenim ogradu opstire.

„Letefka” je dakako Vergilijev „Lethaeus amnis” (VI., 705.). Do rijeke dolaze duše mrtvaca, a onda ih — kao u Enejidi — „Karont” prevozi prijeko. Na samom ulazu u pakao straži „Minošan”, Vergilijev „Minos”. Ispor. (Stari pisci XVII., 193.; st. 904.—909.):

Minošan grdak, star, kusorep, glavorog
na vrati jest vratar držeć broj i razlog.
On straža i magog jima var vrhu svih
ki dođu pod podlog Plutanu za svoj grih.
Na čislo broji njih po razlog od straže,
upisav prida jih i kralju prikaže.

Kod Vergilija (VI., 431.—433.):

nec vero hae sine sorte datae, sine iudice sedes,
quaesitor Minos urnam movet; ille silentum
conciliumque vocat vitasque et crimina discit.

Baraković razlikuje tri odjela („mista”) u paklu, a to otprilike odgovara razdiobi Vergilijevoj, koji u podzemlju poznaje carstvo Minovo, carstvo Radamantovo i carstvo blaženih. O prvom „mistu” kazuje se u „Vili Slovinci” ovo (St. p. XVII., 194. i 195., st. 944.—955.):

Prvi stan i mista zvana su tamnosti,
gdi svako zlo prista dav uzrok žalosti,
zač nije radosti, ni zraka svitloga,
neg plača zadosti i mraka noćnoga.
Vrh mista ovoga ne sude napasti,
zač jim nî od boga pušćeno oblasti.
Tote su dičica, u ta čad svaki gre
kim zgasne zenica prez krsta da umre.

Prem da bol ne čute ni oganj gorući,
jadom se li smute, u tminah budući,
a dobro znadući Spasove beside
nigdar svemogući da obraz ne vide . . .

I Vergilije smještava u prvo „misto” (Minovo carstvo) prerano umrlu djecu. Ispor. (VI., 426.—429.):

Continuo auditae voces vagitus et ingens
infantumque animae flentes *in limine primo* [kurziv od mene],
quos dulcis vitae exortis et ab ubere raptos
abstulit atra dies et funere mersit acerbo.

U drugom se „mistu” pakla nahodi „Eližisko polje” (Elysium; Aen. VI., 541.), ali ono ne označuje carstvo blaženih, već boravište onih, koji su poginuli od ljubavi (St. p. XVII., 197. i 198.; st. 1048. i d.):

Eližisko polje vladanja toga dil,
po komu dovolje grišnikov cvili cvil,
kih ljupka strili stril, zač ljubav slidiše
na svitu svojih vil, ter u njoj umriše,
još čute i sliše živi plam ognjeni
već nego trpiše na svitu ljubeni,
zač kako gorika živa put goraše,
da gori dolika duh ki ju dvoraše.

Od mrte do mrte [kurziv od mene] gredu se krijući
hteć da trud rasperte i oganj gorući,
jer za njih budući zelene mrte lug
uzbuja restući obilan jadrnih tug.

Prid drugom biži drug hteć vidjen ne biti,
gdi plaća plaćem dug ki ne će zabiti,
i kada veće mni otajno bit skriven,
da mu sram vidjen nî, ostane otkriven.

Takovo boravište poznaje i Enejida, i tu se Eneja sastaje s Didonom.
Ispor. (VI., 440.—444.):

nec procul hinc partem fusi monstrantur in omnem
lugentes campi; sic illos nomine dicunt.
huc, quos durus amor crudeli tabe peredit,
secreti celant calles et *myrtea*¹ [kurziv od mene] circum
silva tegit; curae non ipsa in morte relinquunt.

A i ono, da „prid drugom biži drug hteć vidjen ne biti”, kao da
ima svoj izvor u oporom vladanju Didone, koja

... solo fixos oculos aversa tenebat,
nec magis incepto voltum sermone movetur,
quam si dura silex aut stet Marpesia cautes.
tandem corripuit sese atque inimica refugit
in nemus umbriferum ... (st. 469.—473.)

Na „Eliziskom polju” stoji i kraljeva („Plutanova”) palača, a kraljica
motri nesretne ljubavnike i ruga im se. Tko bi joj donio dar, kad
onamo ude, „bio bi gospodar da opet izlize”. A taj je dar (St. p.
XVII., 198.; st. 1080. i d.):

... dub jedan neplodan, zlatolist,
posvećen starih dan kraljici za korist.
Tko more na nj ulist i granu odlomit
i zajti doli čist kraljici krunu svit,
ter noseć ta zavit, straže ga propuste,
može bit stanovit da g’ opet ispuste.
zač je red straži dan, s tim darom tko pride
da projde slobodan i opet odide.

Ta je grana zlatolista Vergilijev „aureus ramus”, o kojemu čitamo
u Enejidi (VI., 136.—143.):

... latet in arbore opaca
aureus et foliis et lento vimine ramus,
Iunoni infernae dictus sacer; hunc tegit ominis
lucus et obscuris claudunt convallibus umbrae.
sed non ante datur telluris operta subire,
auricomos quam qui decerpserit arbore fetus.
hoc sibi pulchra suum ferri Proserpina munus
instituit ...

¹ Mrča („mrta”) je posvećena Veneri. Ispor. Verg. Ecl. VII., 61.—62.:
Populus Alcidae gratissima, vitis Iaccho:
formosae myrtus Veneri, sua laurea Phoebo ...

Ali, kazuje Baraković, samo su petorica bili sretni da nađu taj zlatolist, a to su: Orfej, „Težej”, „Poluce”, Eneja i „Erkole”.

Treći je pakleni „stan” po „Vili Slovinki” carstvo „Radomanta”, koje odgovara Radamantovu carstvu opisanu u Enejidi u stihovima 548.—627. šestoga pjevanja. Kao što ga kod Vergilija optječe ognjeni Flegeton (st. 550.—551.):

quae [moenia] rapidus flammis ambit torrentibus amnis,
Tartareus Phlegethon, torquetque sonantia saxa . . .

tako u „Vili Slovinki” tu službu čini Ereb. Ispor. (St. p. VII., 199.; st. 1121. i d.):

Erepskih vod vrilo optiče devet krat
muteći čnilo okolo plačnih vrat.
Plutana drugi brat to misto vojuje,
kralj veli Radomant u paklu kraljuje,
služe mu Aleto [Alecto], Težifon [Tisiphone],
Mejera [Megaera],
vladanje prokleta. Kralj, zakon i vera.

U tome su carstvu, kao kod Vergilija, najteži grješnici; tu su „žiganti” (Titania pubes; Aen. VI., 580.), tu je „Titio”, kome „oral” srce „dre”:

. . . Tityon, Terrae omniparentis alumnus,
cernere erat, per tota novem cui iugera corpus
porrigitur, rostroque immanis voltur obunco
immortale iecur tondens fecundaque poenis
viscera rimaturque epulis habitatque sub alto
pectore . . . (VI., 595.—600.)

pa drugi kažnjenici, među kojima se nahodi i „Juraj, ban Smiderski” (Đurđe Branković).¹

Pakao opisuje od nasljednikâ Barakovićevih još i Dživo Gundulić (1588.—1638.) u „Osmanu”, Jaketa Palmotić Dionorić (1623.—1680.) u „Dubrovniku ponovljenu” i Jerolim Kavanjin (1641.—1714.) u pjesničkoj enciklopediji svojoj „Povist vandelska” (Bogatstvo i uboštvo), ali se nijedan od njih nije toliko ugledao na Vergilija koliko Baraković. Za Gundulićev opis, na pr., kazuje švedski naučenjak Alfred Jensen u svojoj opsežnoj studiji „Gundulić und sein Osman” (Göteborg 1900.) ovaj sud: „Der Mangel an origineller Phantasie [kod Gundulića] macht sich vielleicht am meisten fühlbar, wo es sich darum handelt, ein übersinnliches

¹ Ispor.: Ante Petravić, Juraj Baraković o Đurđu Brankoviću (Прилози за књижевност, језик, историју и фолклор IX., 123.—128.).

Element in die Handlung einzuziehen. Gundulić konnte einerseits nicht darauf verzichten, dem Beispiele von Vergil und den Italienern zu folgen, die Unterwelt d. h. die christliche Hölle mit einem poetischen Besuch zu beehren, andererseits aber war er gar nicht fähig, diese Aufgabe in irgend welcher selbständigen oder sublimen Weise zu lösen, und die Schilderung wird nur ein blasser Schatten italienischer Schatten" (str. 293.). Tako isto su blijedi opisi pakla kod Palmotića i Kavanjina. Jedan i drugi prikazuju pakao prema sredovječnom kršćanskom vjerovanju, osim što se pominju i neka mitološka imena kao: Kimera, Gerijon, Kočit (kod Palmotića), Cerber „troglavi pas", Karont, Pluton i Sizifon (kod Kavanjina). Ktome je Kavanjinov opis vrlo razvučen (opseže čitavih pet pjevanja [XX.—XXIV.]), no umjetnički mu je efekt posve slab. „... njegov pakao ... niti ima kakih poetičkih krasota niti kakih lijepih opisa. Onih pet pjevanja, u kojima Kavanjin opisuje pakao, puna su koje-kakvog moralisanja i dosadnog naklapanja."¹

Ali iako se Gundulić u opisu pakla daleko odmakao od Vergilija, ipak se u „Osmanu" opaža utjecaj „epskog uglednika renesanse" („der epische Musterdichter der Renaissance", kako ga zove Jensen str. 271.) u mnogim pojedinostima i sitnicama. Franjo je Marković u svojoj veliko zasnovanoj raspravi: Estetička ocjena Gundulićeva „Osmana" (Rad 46., 47., 50., 52.) poseban odsjek posvetio temi: „Osman prispodobljen s epi: Oslobođenim Jerusolimom, Enejidom, Odisejom te Ilijadom, Orlandom bijesnim i Lusijadom" (Rad 50., str. 96.—175.). Uglavnom se Gundulić povodio za Tassovim „Gerusalemme liberata", no kako je Tasso u mnogom čemu imitirao Enejidu, a što posredno što neposredno ugledavao se i na Homerove epe, opažaju se takve imitacije i u „Osmanu", samo je teško osjeći, dolaze li one neizravno preko Tassa ili su to nehotične reminiscencije samoga klasički obrazovanoga Gundulića. U prvom redu ističe Marković opsežne poredbe, koje su, kako je već pomenuto, karakteristička osobina staroklasičkih epa, a preko Vergilija su ušle i u romantičke epe renesanse. Od velikog broja takvih poredbi, što ih donosi Marković, navodim ova dva primjera:

(Osman XIX., 277.—288.)

Tak dva bika u planini
kad ih ljuven bies uhiti,
mukaju strašnoj u vrlini,
ovi onega ište ubiti;

zgiblju glave, želja mnoga
podžiže ih sved i srči,
tere jedan na drugoga
s' vitorozim čelom trči.

¹ David Bogdanović: Nešto o „Paklu" u hrvatskoj književnosti (Zagreb 1900.). Str. 38.

Ljubovca ih gleda iz stada,
 ka je od boja uzrok njima,
 i u sumnji stoji mlada,
 čija od njih biti ima.

(Aen. XII., 715.—722.)

ac velut ingenti Sila summove Taburno
 cum duo conversis inimica in proelia tauri
 frontibus incurrunt, pavidi cessere magistri,
 stat pecus omne metu mutum mussantque iuvencae,
 quis nemori imperitet, quem tota armenta sequantur;
 illi inter sese multa vi volnera miscent
 cornuaque obnixa infigunt et sanguine largo
 colla armosque lavant, gemitu nemus omne remugit . . .

(Osman XVI., 297.—300.)

Jak na dmienje od sjevera
 kad zapjeni sinje more,
 sila silu dočim tjera,
 vali uzrasta kako gore . . .

(Aen. VII., 528.—530.)

fluctus uti primo coepit cum albescere vento,
 paulatim sese tollit mare et altius undas
 erigit, inde imo consurgit ad aethera fundo . . .

Osimtoga ispituje Marković i druge govorne ukrase u „Osmanu” i dolazi do zaključka, da mnogi od njih tako isto vuku korijen iz staroklasičkih epa. „Mnoge su metafore, personifikacije, hiperbole i gnome, refleksije, apostrofe, fraze, opisi, govori, karakteristike: kojimi Osmanida sad više sad manje sjeća na Tassov Oslobođeni Jerusolim, koji opet češće upućuje na Enejidu ili Homerove epe kao na uzor svoj” (Rad 50., str. 105.). Napose valja istaknuti, da lica Sokolice i Krunoslave mnogo podsjećaju na lice Kamile u Enejidi, a jamačno je, dodaje Marković, „imala biti uzvišeno prikazana smrt Krunoslave negdje u manjkajućih spjevih XIV., XV., kako je prikazana smrt Kamilina u Aen. XI., 758.—835.” (Rad 50, 809.).

Još ću dodati, da i Gundulić zaziva Muze, prije negoli će otpočeti pripovijedati zgode svoga epa:

O djevice čiste i blage,
 ke vrh gore slavne i svete
 slatkom vlasti pjesni drage
 sviem pjevocim naričete,
 narecite sad i meni . . .

(I, 29.—33.)

pa onda i to, da i pjesnik „Osmana” u četvrtom pjevanju donos opsežan katalog vojske, kako su ih donosili Homer i Vergilije, a od njih su taj običaj primili pjesnici renesanse.

Jaketa Palmotić nema prilike da opisuje vojsku, ali se i on povodi za drevnim ugledima, kad u početku svog „Dubrovnika ponovljena” poziva Muze u pomoć:

O božice slavnih gora	tvû neumrlu spravi liru,
kâ veseloj u ljuvezni	da budemo sad pjevati,
u vjenačcu od lovora	kô Dubrovnika u nemiru
pjevaš sa mnom slatke pjesni,	silna trešnja shara i skrati . . .

Tradiciju Marulića i Zoranića, koji su prvi pjevali o borbama našega naroda s Osmanlijama, s uspjehom nastavlja Zadranin Brna Karnarutić, koji je živio u XVI. stoljeću, svojim herojičkim epom „Vazetje Sigeta grada” (štampan u Mlecima god. 1584.). To je prvi ep ispjevan u čast uspomene sigetskog junaka.¹ U posveti Karnarutić kao Marulić kaže, da nasljeđuje „stope starih pjesnikova, koji petjem svojim navistevali jesu svitu hrabrosti poglavitih ljudi”, ali u samome djelu utjecaj klasika ograničen je na „uobičajeni proemij i na katalog turske vojske u prvom pjevanju” (Vodnik 189.). I odista se Vergilijev „Arma virumque cano” ogleda u prvim stihovima „Vazetja”; ispor.²

Gospode i knezi harvatskih, tolikoj
 Turačkih vitezi sada poju pobjo,
 Pri gradu Sigeta kojino se j' sgodil,
 U ki svih dob leta turski se j' rob vodil.
 A to hti oni car, soltan Soliman,
 Pripuke dobi star, da, čestit poganin,
 Ki, pokle se na sag carastva postavi,
 Mnogu zemlj' i rasag poda se podstavi.
 On razbi Gazelu, Mameluke pobi,
 Tjadari k Babelu Jegjipat vas dobi,
 On slavni Biograd vaze svojom silom.
 Potom, kako bi rad Rudu, hrabrim dilom
 On Ugre razbivši, da mu se Budin, grad,
 Lauša ubivši, kino biše kralj mlad.
 Sablje mu žuč zveča i njega sile zloć
 Tja v Nimce prik Beča. Tolika mu bi moć.³

A opsežni katalog vojske turske (Kakov biše car? — Janjičari. — Spahije. — Sulfatari. — Siromasi. — Sesdefer [konjušar] begov. —

¹ Milivoj Šrepel: Sigetski junak u povijesti hrvatskoga pjesništva („Rad“ 148.).

² Citiram po zagrebačkom izdanju god. 1866. priređenom od Velimira Gaja.

³ S izričajem „Tolika mu bi moć“ neka se isporedi Aen. I., 33.: Tantae molis erat Romanam condere gentem.

Konji svakojaci) dakako podsjeća na Homerov „*Κατάλογος τῶν νεῶν*“, ili, da pravije reknem, na slični katalog u Vergilijevoj Enejidi VII., 641. i d.

Karnarutićevim je stopama krenuo praunuk sigetskog junaka, grof Petar Zrinski (1621.—1671.), prevedavši i preradivši mađžarsko djelo svoga brata Nikole „Adrianskoga mora Sirena iliti Opsida Sigeta“ (štampano u Mlecima 1660.), koje tako isto pjeva slavu hrvatskoga bana poginuloga u Sigetu. Nekoliko napomena o klasičnom, a napose Vergilijevu utjecaju na to djelo zabilježio je Vatroslav Jagić.¹ Zanimljivo je, da se sâm uvod u ep slaže sa ona četiri stiha, koja kadšto dolaze pred prvim pjevanjem Enejide, ali zacijelo ne potječu od Vergilija. To su stihovi:

Ille ego, qui quondam gracili modulatus avena
carmen, et egressus silvis vicina coëgi,
ut quamvis avido parerent arva colono,
gratum opus agricolis, at nunc horrentia Martis...

A početni stihovi u Zrinskoga glase:

Ovo ja ki prvo u mojoj mladosti
Nastojah marljivo v ljubave kriposti,
Suprot stah batrivo vsakoj okornosti,
Sad ću spivat pravo Marča batrivosti...

Tako i riječi, koje ban Nikola govori svom sinu Jurici u petom pjevanju, kad ga s listom šalje kralju:

Uči se viteške od me stalnosti,
Uči se krajinske preskrbne vernosti;
Pogljelj na velike pominje i kripbsti,
Gljej vnoge prilike v kih je sreće dosti...

podsjećaju na stihove u Enejidi (XII., 435.—440.):

disce, puer, virtutem ex me verumque laborem,
fortunam ex aliis. nunc te mea dextera bello
defensum dabit et magna inter praemia ducet.
tu facito, mox cum matura adoleverit aetas,
sis memor et te animo repetentem exempla tuorum
et pater Aeneas et avunculus excitet Hector.

U samoj radnji eposa ističe Jagić još ove reminiscencije:

1. U prvom pjevanju Bog naređuje arandelu Mihajlu, da furiju Alektu pošalje u Carigrad, da podbuni sultana protiv kršćana. To je prema Aen. VII., 324.—474., gdje Alekto na zapovijed Junoninu kraljicu Amatu i Turna potiče na otpor protiv Eneje.

¹ Vatroslav Jagić: Adrianskoga mora Sirena (Književnik III., 336.—407.).

2. Junaštvo mladoga Rizmana, koji u trećem pjevanju pogiba sa svojim ocem Mehmet-pašom, podsjeća na Aen. X., 790.—820., gdje Lauso hoće da osveti smrt oca svoga Mezencija i pritom sâm pogiba od ruke Enejine.

3. Opis turske vojske u prvom pjevanju i opet je samo imitacija sličnog opisa u Aen. VII., 641. i d.

4. I poneke poredbe bez sumnje vuku lozu iz Vergilijeva epa. Ispor. na pr. ovu iz šestoga pjevanja:

Tu Vid [Deli Vid] kot pečina med valovi staše,
Krupovit kot stina oblak razganjaše;
Silna mu godina jur čit spunjavaše
Strilom, lančom črna kad ga pokrivaše . . .

koja podsjeća na poredbu Aen. X., 693.—696.:

ille velut rupes, vastum quae prodit in aequor,
obvia ventorum furiis expostaque ponto,
vim cunctam atque minas perfert caelique marisque,
ipsa immota manens . . .

Pregledavajući ostale starije epe naše našlo bi se zacijelo još i u drugima, koji nijesu ovdje pomenuti, reminiscencijâ iz Vergilija, ali kako su one neznatne ili je pače gotovo izvjesno da su ušle u djelo neizravno, preko drugih uzora pjesnikovih, bilo bi zališno ovdje ih izređati. Samo primjera radi za ovu tvrdnju svoju navodim ep Petra Kanavelovića (1631.—1719.) „Sveti Ivan biskup trogirski”, u kojemu ima nekoliko takvih reminiscencija, ali su one vjerojatno potekle iz Gundulićeva „Osmana”.¹

Što se više primičemo novijoj dobi, utjecaj se Vergilija dakako u epskom pjesništvu našem pomalo gubi. Dolaze novi dojmovi, novi uzori, novi utjecaji; romantizam obara gospodstvo klasicizma, a narodna poezija slavodobitno ulazi u epsku poeziju kao suparnica klasičkih uzora. Uza sve to se u klasički obrazovanih pjesnika uspomene na Enejidu javljaju još i u najnovije vrijeme. Kao primjer navodim biser naše najnovije epike, Mažuranićevu „Smrt Smajil-age Čengijića”. Znade se, da je Mažuranić, stvarajući to remek-djelo svoje, crpao svoje nadahnuće iz tri vrela: iz narodne pjesme, iz dubrovačkih uzora i, najzad, iz uspomena klasičkih. Te klasičke uspomene i nijesu tako malobrojne, kako bi mnogi pomišljao, a pretežnom većinom potječu one baš iz Vergilija. Skupio ih je Kerubin Šegvić u svom izdanju Smajil-age Čengijića (Zagreb 1894.). Najčešće se

¹ Scherzer: Petra Kanavelića Sveti Ivan biskup trogirski (Nast. Vjesnik IV., 268.—281.).

one nahode u „Četi”. Vrlo je dobro, na pr., poznato ono mjesto, gdje četa, umorna nakon noćnog puta, stizava na Moraču i tamo sjeda da „danuje dan”.

(St. 290.—306.):

Tko se snizi k rosnoj travi
sankom krijepit snagu tijela;
tko ljut oganj puški ogleda
i fiške smrtno broji,
il oštricu pouzdanu
vjernu nožu gladilicom gladi;
tko izvabiv iskru iz kremena
tvrdijem nădom, ter u šušanj laki

zapretav je, pak navaliv granja,
za čas malen dahom junačkim
plamen pri; a tko darak
stada krotka, četvrticu ovna,
na ljeskovu veseo vrti ražnju,
il bijelu krišku sira
iz utrobe vjernoj torbi vadi.

Taj je prizor — dašto, po svoj prilici nesvjesna — imitacija onoga mjesta u prvom pjevanju Enejide, gdje se opisuje, kako se Teukrani nakon teške oluje spasavaju na obalu Afrike i tamo se krijepe i odmaraju. Ispor. Aen. I., 171.—179.:

. . . ac magno telluris amore
egressi optata potiuntur Troes harena
et sale tabentis artus in litore ponunt.
ac primum silici scintillam excudit Achates
suscepitque ignem foliis atque arida circum
nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.
tum Cererem corruptam undis Cerealiaque arma
expediunt fessi rerum frugesque receptas
et torrere parant flammis et frangere saxo.

I u „Čengijicu” neke poredbe valjada potječu iz uspomenâ na Vergilija. Tako na pr. ona poznata (III., 257.—260.):

Već kô oblak grăda teška
Teške u krilu biće krije,
Pršeć muklo, prijeteć muklo
Poraz kraju, gdje se vije . . .

Podsjeća na poredbu Aen. XII., 451.—455., koja je navedena na str. 182., ili ona u „Agovanju”, st. 66.—67.:

Kô ledenijem rátom leden
Šiljak dušu da mu dirnu . . .

koja podsjeća na Aen. II., 120.—121.:

obstipuer animi gelidusque per ima cucurrit
ossa tremor . . . i t. d.

Posve je razumljivo, da je Vergilije mnogo manje utjecao na lirsku poeziju našu. Koji su lirici naši tražili ugleda u klasičnoj starini, odabirali su ih među rimskim lirskim pjesnicima, pa su im

najmiliji uzori bili Ovidije i Horacije, a onda još Katul, Tibul i Propertije. Ali kako su i naši lirski pjesnici bili zadojeni klasičkom lektirom, ipak se dešavalo, da je tu i tamo pokoja reminiscencija iz Vergilija ušla i u koju lirsku pjesmu hrvatsku.

O utjecaju Vergilija na dubrovačke lirske pjesnike napisao je opsežnu studiju Ivan Kasumović, koja je — pod natpisom: Utjecaj grčkih i rimskih pjesnika na dubrovačku liričku poeziju — štampana u „Radu”, knjizi 199., (str. 153.—236.), 201. (175.—227.), 203. (157.—245.) i 205. (1.—117.). Protivno nekim drugim literarnim historicima nalazi Kasumović reminiscencije iz klasičkih pjesnika već i u najstarijih dubrovačkih lirika, u Šiška Menčetića (1457.—1527.) i u Džora Držića (1461.—1501.). A premda su i oni u prvom redu crpli iz lirskih pjesnika rimskih, koje sam netom pomenuo, te su od njih uzimali mitologijski ukras, pojedine misli i fraze, trope i figure, a naoseb erotičku topiku i erotičku terminologiju, ipak se i Vergilijev utjecaj dade razbirati kod njih, koliko naime i Vergilije opisuje ljubavne scene i zaplete. I od njega su naši lirici mogli naučiti, da se ljubav ispoređuje s ognjem (ignis: Ecl. III., 66.; Georg. III., 258.); da „ljubavnik gori u ognju” i da ga „ljubav žeže” (Aen. III., 330.: inflammatur amore; Georg. IV., 54.: incensum animum inflammavit amore; Ecl. II., 1.: Formosum pastor Corydon ardebat Alexim); da „ljubav veže”, a ljubavnik da je „svezan” (Ecl. VIII., 77.: Veneris vincula vecto); da ljubav pomažu „magije ljuvene” (Ecl. VIII., 64.); da je odabranica „bjelja od ljljana” (Aen. XII., 68.); da suze teku poput rijeke (Aen. I., 465.) da umivaju obraze (Aen. X., 251.); da je ljubav „slatka” (Ecl. III., 100.) ili „gorka” (Ecl. III., 109.) i sl. Ima čak mjestâ u Vergilija, za koja Kasumović drži da su izravno služila ugledom našim trubadurima, kao, na pr., kad ljubavnik ljubavnicu poredi s Dijanom:

Menčetić (II., 15. 15.):

ter kako Dijana među vil od gore [Oreade],
ona se izbrana visinom reć more.

Aen. I., 498. i d.:

qualis in Eurotae ripis aut per iuga Cynthi
exercet Diana choros, quam mille secutae
hinc atque hinc glomerantur Oreades; illa pharetram
fert umero gradiensque deas supereminet omnis
.....
talis erat Dido . . .

ili kad Držić (I., 9.—10.) opisuje hod svoje odabranice:

er se svak na svitu, gdi ona gre, čudi,
da stavši na cvitku ne naudi . . .

kako to Vergilije kazuje za Kamilu (VII., 808. i d.):

illa vel intactae segetis per summa volaret
gramina nec teneras cursu llesisset aristas . . .

ili, najzad, kad, tako isto Držić (46., 6.—8.), ispoređuje ljubavcu kamenu, koji stoji u moru, valovi ga biju, ali mu ne mogu ništa:

Oj kruno pridraga, lipša si sunačca,
nu i tvrđa mramora, kade je ostavljen
oda svud srid mora, od valov da je bjen . . .

što živo podsjeća na poredbu Vergilijevu (Aen. X., 693.—696.), koju sam naveo na str. 192. (Kas. Utj. 199., str. 165.—228.).

Osim Menčetića i Držića nahodi Kasumović utjecaj Vergilijev i kod Mavra Vetranovića (1482.—1576.), Nikole Nalješkovića († 1587.), Sabe Bobaljevića Mišetića (1530.—1585.), Maroja Mažibradića (1530.—1591.), Oracija Mažibradića († poslije 1636.), Dinka Ranjine (1536.—1607.) i Dinka Zlatarića (1558.—1609.). Dašto, taj utjecaj nije znatan, no ipak je toliko očevidan, da se ne može sumnjati, da su ti pjesnici naši odista poznavali i voljeli Vergilija. Vetranović, na pr., naziva ga od milja „Mantuan poeta” (Pjesanca mladosti II. 15, 425.) i čra bogove Neptuna i Eola ravno po uzoru njegovu (Kas., Rad 201., str. 177. i d.); Nikola Nalješković ponavlja Vergilijev „*adûvator*“ (Aen. I., 607. i d.) u svojoj „Poslanici 29. Guti gosp. Petra Hektorovića”:

Toj ti bit' ne more, jer dokle sve rike
budu teć u more i po tom u vike,
on ima živjeti i njegov slavni glas . . .

(Kas., Rad 201., str. 205.), pa tako nahodimo pokoju sitnicu i u Bobaljevića, Mišetića i u obaju Mažibradića (Kas., Rad 201., str. 208. i 220.).

Vrlo jak utjecaj klasičke poezije odaje Dinko Ranjina. „... u njega”, piše Kasumović (Rad 203., str. 157.), „ima više aluzija i reminiscencija iz klasičnih pjesnika grčkih i rimskih nego i u jednoga pjesnika pred njim.”

Ranjina je i prevodio iz klasičkih pisaca, i taj je rad njegov osvijetlio Franjo Maixner u raspravi „Prievodi Ranjine Dinka iz latinskih i grčkih klasika” štampanoj u 70. knjizi „Rada” (str. 196. do 222.). Štošta je Ranjina izravno prevodio i redovno označivao izvor svojih prijevoda (a to su na pr. Tibul, Marcijal, Propercije,

Mosho, Filemon i dr.); iz Vergilija nije doduše ništa izravno prevodio, no pjevao je ekloge, koje su sasvim udešene prema ugledu Teokrita i Vergilija. „A pogotovo“, čitamo u Maixnerovoj raspravi (str. 199.), „pastirske ekloge 401. i 402. načinjene su nesamo u duhu nego također i utjecajem Teokritovih i Vergilijevih idila. Već imena *Damon* u prvoj, a *Damon*, *Tirsi* i *Mopso* u drugoj eklozi . . . uzeta su . . . iz starih bukolika. No osim imena pastirâ ima . . . još koješta, što nas sjeća staroklasičnih ekloga.” Tako, na pr., prva ekloga (str. 200.) „. . . naliči donekle onim pjesmama kod Teokrita i Vergilija, koje se u smrt Dafnida pastira pjevaju (Teokr. idil. I. i Verg. Ecl. V., 30. sl.), a napose uzeta je misao, da će sva priroda žaliti za izgubljenim miljem, iz Teokrita I., 64. sl. i Verg. Ecl. V., 30. sl. i Ecl. X., 10. sl. . . .” Karakteristička je i upotreba interkalarnih stihova. Druga ekloga „. . . ima isti povod kao što i prva, te još više od prve ima na sebi karakter klasičnih bukoljskih pjesama . . .”, a to su: urezavanje pjesni u „zeleni dub”, darivanje pjevača i vješanje darova na stablo.

Matija Valjavac, izdavač pjesničkog rada Ranjinina (Stari pisci hrvatski sv. XVIII.: Pjesni razlike Dinka Ranjine), nadovezujući na riječi u Maixnerovoj raspravi, kojima se ističe, da je Ranjina toliko bio pun reminiscencija iz klasičkih pjesnika, da se one i nehotice javljaju u njegovim pjesmama — dodaje, da je i pored onoga, što je Maixner iznio, „. . . još koješta načinjeno samo iz reminiscencije onoga, što je pjesnik amo tamo čitao a da više nije ni znao, gdje je čitao” (str. XI. i XII.). Kao primjer navodi Valjavac pjesmu 313. (ibid. str. 149.), koja glasi:

Kako no vi pčele idete sve med taj
za družih zbirati po cvitju na svit saj,
i kako vi crvi na listje sve novu
za družih snujete tuj zlatu osnovu,
i kako vi ovce, ke gorom hodite,
svu vunu i mliko za družih nosite,
i kako vi jaki volovi čim grete,
pritvrdu zemlju tu za družih orete,
tako me jur misli trud velik stvoríše,
a družu moju slas, ku čekah, dobiše.

Ovi su stihovi, kazuje Valjavac, očevidno nehotični prijevod tobožnjih Vergilijevih stihova „sic vos non vobis . . .”,¹ o kojima se

¹ Sic vos non vobis nidificatis aves,
Sic vos non vobis vellera fertis oves,
Sic vos non vobis mellificatis apes,
Sic vos non vobis fertis aratra boves.

pripovijeda u poznatoj anegdoti u Donatovoj „Vita Vergilii”.¹ Ta anegdota doduše nesamo da je interpolacija, već uopće ne potječe iz staroga vijeka, nego je novovjeka izmišljotina i nastala za vrijeme renesanse,² no za pjesmicu Ranjininu ova je konstatacija posve irelevantna; kad je Ranjina čitao one stihove, on ih je zacijelo držao autentičnima i kao takove zapamtio. S vremenom je valjda ponešto zaboravio na njih, pa sjećajući se samo toga, da pjesnik navodi četiri primjera iz prirode o prisvajanju tuđega rada, a zaboravivši onaj lijepi primjer o pticama, zamijenio ga je vlastitim ili od drugud uzetim primjerom o „crvima na lišću”.

Kasumović u svojoj raspravi iznosi još nekoliko Ranjininih reminiscencija iz Vergilija, kojih nijesu opazili ni Maixner ni Valjavac. Tako je, na pr., treći dio pjesme 26.: „Ovu elegiju piše gospodinu Luci Lukareviću, prijatelju svomu, da razlog ne ima karat ga, er ljubav veliku jednojzi gospoži Latinci nosaše” — t. j. dio, u kojem se razlaže, da ljubav vlada i životinjama („Ne samo ima vlas nad ljudima, da nu se nje ukras i zvijeri još prima”) — izrađen posve prema Georg. III., 242.—283. (Rad 203.; str. 172. i 173.). Zanimljiva je i pjesma 184.: „Gospodinu Mihlu Lukareviću prijatelju i rođaku svomu”, u kojoj je Ranjina za čitavu pjesmu upotrebio samo poredbu Vergilijevu (Aen. IV., 441. i d.), gdje se Eneja ispoređuje hrastu; kao što hrast udaraju vjetrovi da ga sruše, ali se on ne da, tako Eneju, kad mora ostaviti Didonu, udaraju brige, ali ga ne mogu pokolebati u njegovoj stalnoj odluci (Kas. *ibid.*, str. 179.).³

Za Dinka Zlatarića kao i za Ranjinu kazuje Medini (Povijest hrv. knjiž. u Dalm. i Dubr.; Zagreb 1902.) da su toliko „upiti u učenje latinskih i grčkih auktora, da su skoro postali pravi pravcati Grci i Rimljani” (str. 140.). No koliko to vrijedi za Ranjinu, za Zlatarića vrijedi mnogo manje. Napose pak se Zlatarić slabo gdje poslužio Vergilijem. Ali posve ga ipak nije odnemario. U pjesmi 75., 24. na pr. pjesnik kazuje, da je dobrima na nebu plata tolika, „ku svih moć jezika izrekla vik ne bi”, a u pjesmi

¹ Štampana je, na pr., u djelu: Reifferscheid, C. Suetonii Tranquilli . . . Reliquiae (Lipsiae 1860.), str. 66.—67.

² Pauly-Wissowa, Real-Encyklopädie s. v. Bathyllus.

³ O utjecaju klasičke lektire na pjesnički rad Ranjine danas se i drukčije sudi. Josip Torbarina u svojoj disertaciji: „Italian influence on the poets of the Ragusan Republic” (London 1931.) — koju poznajem samo iz prikaza A. Halera u „Novoj Evropi” (XXIV, 4, str. 201.—205.) — tvrdi, kako čitam u prikazu, da je Ranjina „uopće slabo poznao latinski jezik, a grčki nikako; devet desetina tobožnjih klasičkih utjecaja imitacija je talijanske poezije, a preostala desetina potječe od Petrarke” (str. 204.). Prema tome, ako ta tvrdnja stoji, onda je dakako i ono, što je gore istaknuto kao utjecaj Vergilijev, ušlo u Ranjininu poeziju tek putem njegovih talijanskih ugleda.

84., 8. veli, da je u drage njegove toliko ljepotâ, da ih ne može „ni jezik stoti dil izreći”. Zacijelo su, čitamo u Kasumovića (Rad 203., str. 241.), obje te hiperbole kazane po Aen. VI., 625.—627. (ovi su stihovi navedeni na str. 174.; ispor. i Georg. II., 43.).

Takovih sitnica navodi Kasumović još nekoliko (str. 222., 244. i 245.).¹

Osobito se jako — kako je prirodno — razbira utjecaj Vergilijev kod onih pjesnika, koji su pjevali pastirske pjesme. Tu im je, dakako, uzorom mogao biti samo Vergilije. Kao što se epski pjesnici nijesu ugledavali izravno na Homera, već na Enejidu, premda je Enejida imitacija Homerovih epâ Ilijade i Odiseje, tako im i za pastirsku poeziju nije bio neposredni uzor Teokrit, koji se prvi istakao u toj vrsti poezije, već imitator njegov Vergilije sa svojim bukolskim pjesmama. Tako je bilo i u zapadnoj Evropi, nekmoli kod nas, gdje se grčki malo učilo i malo znalo.

Od dubrovačkih pjesnika pjevali su pastirske pjesme — osim Dinka Ranjine, o kojem smo već govorili — još i Bunić Vučićević i Ignjacije Džordži.

Dživo Bunić Vučićević (1594.—1658.) — po općenom sudu literarne historije jedan od najboljih lirskih pjesnika, što ih rodi Dubrovnik — ispevao je pet „Razgovora pastijerskih”, za koje mu je uzorom poslužio Vergilije. Tako u prvom razgovoru, gdje Ljubdrag odvrća prijatelja Radmila od ljubavi i veli:

Ko slana zeleni, a zdrelu žitu daž,
Cvijetu mraz ledeni, ljubav je poraz naš;
Pojatam, stajami nije protiv toli vuk,
Protiv je ko nami ljubavi stril i luk . . .

pjesnik se sjeća onoga, što kazuje Dameta u Vergilijevoj Ecl. III., 80.—81.:

Triste lupus stabulis, maturis frugibus imbres,
arboribus venti, nobis Amaryllidis irae.

U drugom razgovoru sastaju se Ljubdrag i Ljubmir, i situacija se crta ponešto kako je opisuje Vergilije u petoj eklogi. Čujmo Bunića:

Prigode podraže ne mogoh iskati
Neg s tobom, Ljubdraže, ovdje se sastati,
Da svaki bude od nas u skladne sve pjesni
Pripijevat u vas glas sve vile ljuvesni.
.
Dipli uzmi ti svoje, ja ću me svirati.

¹ I u Zlatarićevim pjesmama Torbarina ne vidi „... nikakvih tragova klasične literature; one su nastale, kao i pjesme Ranjine, pod uplivom Petrarke, Bemba i Ariosta. Svoje faktično poznavanje grčke i rimske literature ograničio je Zlatarić na prijevode” (na pom. mj. str. 204.).

Ljubdrag rado pristaje, jer:

Javor nas zeleni kroz guste sve grane
Zaštića svom sjeni od zrake sunčane;
Studenac izvire, hladak nam uzmaža.

A sad da čujemo Vergilija (Ecl. V., 1. i d.):

- (Menalcas) Cur non, Mopse, boni quoniam convenimus ambo,
tu calamos inflare levis, ego dicere versus,
hic corylis mixtas inter consedimus ulmos?
(Mopsus) Tu maior; tibi me est aequum parere, Menalca,
sive sub incertas Zephyris motantibus umbras,
sive antro potius succedimus. aspice, ut antrum
silvestris raris sparsit labrusca racemis.

Najviše stoji pod utjecajem Vergilija peti razgovor, gdje pastir Gorštak nariče za lijepom Zorkom. Tu je Buniću „osnovom . . . bila Vergilijeva ekloga II., koja je također *μυρόδιον*, a u njoj pastir Koridon iskazuje svoju nesrećnu ljubav prema dječaku Aleksisu, koji prezire njegovu ljubav, zato ga Koridon nastoji umekšati i predobiti. Upravo se tako i Bunićev Gorštak tuži, da mu Zorka prezire i odbija ljubav, a onda je raznim obećanjima kuša skloniti i predobiti. Tako je Vergilijevu temu uzeo Bunić, ali ju je drukčije obradio; nije prevodio Vergilijevu eklogu, nego se njome slobodno služio, a pored toga se pomagao i drugim Vergilijevim eklogama” (Kas. Rad 205., str. 31.). Kako je pritom dubrovački pjesnik postupao, razlaže se natanko u Kasumovićevoj raspravi str. 32.—34.

Ignjat Džordžić (Đurđević [Đorđić]) (1675.—1737.) malo je primio od Vergilija, jer mu je glavni uzor bio Ovidije, ali da je bio poštovač njegov, dokazao je tijem, što je kušao prevoditi Enejidu, pa ću o tom radu njegovu naknadno govoriti, kad budem prikazivao naše prevodioce Vergilija. Kod njegovih izvornih pjesama opaža se jači utjecaj Vergilija u nekim eklogama njegovim. Tako je, na pr., u četvrtoj od ono osam ekloga, što ih je svega ispjevao. Natpis joj je „Bijelka”, a sadržaj: „Medvjетка divjak pastijer užezhen za Bijelkom vilom na nje nemilos tuži se”. Za Medvjетка je i Džordžiju glavni uzor bio Vergilijev Koridon, kako je bio i Buniću za njegova Gorštaka, ali on „nije . . . samo preveo ili prevodio Vergilijevu eklogu, nego je pjevajući svoju koješta od Vergilija uzimao, a koješta ispuštao” (Kas. str. 69.), te ono, što je uzeo od Vergilija, dopunio je nekim sitnicama iz Ovidijeva pripovijedanja o ljubavi kiklopa Polifema prema nimfi Galateji (Kas. str. 76.). Ujedno je još istaknuo humorističku stranu Vergilijeve ekloge i proširio ko-

mične momente detaljima iz Ovidija, pa tako u svom Medvjjetku stvorio potpuno komično lice. Džordžijeva je ekloga neka parodija, a Medvjjetko je karikatura kiklopa Polifema (Kas. str. 77.). Ekloga peta, „Lovorika”, nema mnogo reminiscencija iz Vergilija, ali zato se Džordži vraća Vergiliju u šestoj eklogi, za koju sâm veli da je „slika od egloga Virdžiliovijeh”. Pjesnik ovdje imitira treću eklogu Vergilijevu, samo što je mjesto pastira (Menalka i Dameta) uzeo satire (Vučaj i Medan). Sadržaj se u mnogome čemu slaže sa sadržajem Vergilijeve ekloge, no pored toga se Džordži ispomagao i drugim eklogama rimskog pjesnika, a štošta je uzeo i od Gundulića. Mora se naime pripomenuti, da je treću Vergilijevu eklogu nasljeđovao i Dživo Gundulić, auktor „Osmana”, u prvom činu, sedmom skazanju svoje „Dubravke”, st. 393. i d., gdje se na sličan način kao Menalka i Dameta kod Vergilija, a Vučaj i Medan kod Džordžija, prepiru i natječu satiri Gorštak i Divjak. A da se Džordži ugledao i na Gundulića, razbira se po tome, što u njega ima nekih sitnica, koje ima i Gundulić, ali nema Vergilije, pa ih je Džordži morao uzeti od Gundulića (Kas. Rad 205., str. 84.—85.).

Kasumovićev prikaz, koji se svršava s pjesnikom Antunom Gledevićem, mogao bi se još i produžiti. To priznaje i Kasumović i bit će svakome jasno, koji poznaje prilike. Napose pak to vrijedi za vrijeme iza Džordžija, kad pjesništvo u Dubrovniku opada i posvud se širi epigonstvo. U to se doba i mnogo prevodi iz klasičkih pisaca, i po tome se može suditi, da su zacijelo i originalne pjesme nastajale pod klasičkim utjecajem. Koliko je pak klasička tradicija bila snažna u Dubrovniku i kolikom su se upornošću klasički ugledi održali u njemu, za to navodim kao dokaz, da je još u polovici XIX. vijeka Mato Vodopić (1816.—1893.) ispjevao jedan „Razgovor pastijerski”, koji sasvim polazi tragom Ranjine, Bunića Vučićevića i Džordžija, a očevidno je nastao pod utjecajem Vergilijeve bukoljske poezije. Taj je „Razgovor pastijerski” štampan u almanaku „Dubrovnik cvjet narodnoga knjižtva” (III. za godinu 1851.; Zagreb 1852.), što ga je uređivao Matija Ban. U predgovoru k „Razgovoru” kazuje se doduše, da moderna pastirska pjesma („egloga”) ne smije više nasljedovati Teokrita, Moska, Biona, „Virgilija”, Gessnera, Popea i Sannazara, već da „mora se sada prikloniti k strani više pozitivnoj pastirskoga života...”, te da „po tom Egloge umjesto što bi se pisale samo za uveseljenje građana, kao što se do danas pišu, mogle bi služiti i za uveseljenje ovih, i za poučavanje samih seljana, kojima bi se one, pisane budući njihovim

prostim jezikom i slogom, u ruke utakle . . ." (str. 103.) — ali uza sve to taj Vodopićev „pastijerski razgovor” ipak je mnogo zavisao od tradicije, koje pjesnik hoće da se kloni — a tu i tamo i samoga Vergilija izravno imitira. Lica su razgovora pastiri Brštanko i Nesahnut, a razgovor otpočinje Brštanko ovim stihovima:

Jur sunce pristupa k neba polovini
I stada sva skupa na teškoj vrućini
Glavam' su sklonili; pasti po livadi
Već njima dõmili, ter hlada su radi.
Daj druže Nesahnut: da u gaj onamo
Stada ova odahnut i mi sagnamo.
U hladnoj osjeni ovce će plandovat,
A uz njih ljuveni mi pjesan biglisat.
U tebe mješnice, u mene svirala
Sve bi pastjerice k nami domotala.

Ispor. stihove 1.—7. V. ekloge, citirane na str. 199., gdje je situacija gotovo posve ista. Ali Nesahnut je žalostan i udara u tužaljke, a Brštanko, koji misli da je razlog tome ljubav, bodri ga:

Sto misli takijeh zar ti što pomaga?
Kõ rosã lanskijeh sad livadi vlaga.
Bud veseo kõ ja; prihvati mješnice,
A misli baci ća i vile stravnice.

No Nesahnutovoj žalosti nije uzrok ljubav, pa sad istom Brštanko navaljuje, da mu iskaže svoje jade. U tu svrhu najprije sprema u red stado:

Hajde rđo! . . . zauzbij te ovce otuda
Doli u gaj pod dubi. — Haj gale — haj ruda —
Što si se, rogane, tuda zadurio? —
Hajde moj mrkane — Jes' li ih doturio?
Sad ovdi ti sjedi, čim tu one planduju,
I otkrij mi bijedi kē te razdražuju.

Kod Vergilija brine se za stado treći pastir:

incipē; pascentis servabit Tityrus haedos.

(V., 12.)

Sad mu Nesahnut kazuje svoje jade. Pastir je kod Vukiše, ali ga zlobni drugovi oklevetaše, najviše Radota. Zalud se molio Perunu, Vološi (bogu stoke) i Trigli (troglavoj božici). Brštanko ga tješi, jer ne će bogovi dopustiti nepravde.

Vergilijevi pastiri, kad ih ne mori ljubav, nesretni su, što su protjerani s domaćih pašnjaka (isp. prvu i devetu eklogu). Vodopić unosi u svoj „razgovor” novu crtu, ali pastiri njegovi uza sve to posve su slični Vergilijevim pastirima, a neznabožački duh, koji

vlada pjesmom, pokazuje, da se ni ovaj „razgovor” nije mogao otresti utjecaja rimskog bukolika.

Dubrovačkim nasljedovačima Vergilija pridružuje se iz ravne Slavonije pjesnik Matija Petar Katančić (1750.—1825.).

Hrvatska je Banovina uopće manje polazila stopama rimskog pjesnika, što je potpuno razumljivo, kad uzmemo na um karakter poezije kod naših kajkavaca i naših slavonskih književnika. Ta je poezija od veće česti vrlo trijezna i smjera na praktične ciljeve: bilo da zadovolji crkvene potrebe bilo da poučava neuki narod. Malo ima djela, koja teže na čisto estetski ili umjetnički cilj, pa je onda prirodno, da klasički ugledi nijesu ni mogli toliko utjecati na banovinske pjesnike, koliko su utjecali na pjesnike u Dalmaciji. Rijetki izuzetak u tom pogledu čini Katančić sa svojom širokom klasičkom obrazovanošću i velikom ljubavlju za klasičke jezike.

Katančić je ispjevao tri bukolske pjesme, koje su pod skupnim imenom „Pastirski razgovori” izišle u njegovoj zbirci pjesama „Fructus auctumnales” (1795.; i taj natpis zvuči bukolski). Prema njihovoj zavisnosti od klasičkih uzora ocijenio ih je Franjo Maixner u raspravi: Pastirski razgovori u Katančićevih „Fructus auctumnales” (Rad 65.; str. 71.—91.).

Katančić je nasljedovao Vergilija i Teokrita, možda još više Teokrita, ali pastiri njegovi tako su isto obrazovana čeljad kao i Vergilijevi pastiri. „Način, kako Katančićevi pastiri izvode svoje pjesme,” kazuje Maixner (str. 74.), „uzet je sasvim iz Vergilija, dotično Teokrita. Sastajući se u ovih pastiri, ili se jedan odazivlje molbi druga si te pjeva koju pjesmu, ili se pak po dva natječu, tko će koga nadjačati u pjevanju. Katančić odabrao je prvi način i to u I. i II. razgovoru. U prvom pjeva na molbu Slavodrugovu Miloglas st. 33. sl. pjesmu, što je od Pana čuo, u čast Dafnida, a u drugom st. 49. sl. Slavogost, pokoravajuć se molbi Ljubodrugovoj, pjesmu o ,priobraćenju Đurđica u cvit istoga imena.’ No da Katančićevim pastirom nije nepoznat ni onaj drugi način naime natjecanje u pjevanju, proizlazi iz riječi, kojimi u prvom razgovoru Miloglas završuje svoju pjesmu te pozivlje druga, neka obećanu nagradu, koju mu ovaj ima dati, opet ,potraži na mejdan.’”

Ima i nekih sitnica, što ih je Katančić izravno preuzeo od Vergilija. Tako u II. razgovoru, gdje se pripovijeda, da, kad Miloglas, kojega je Pan naučio pjevati, zapjeva...

da gora i dubovi, da bog veselja se potajni,
da tihi vuci biu, pristade rika teći . . .

(Kat. II., 7. i 8.)

to je sasvim prema Vergiliju:

. . . quorum stupefactae carmine lynces
et mutata suos requirunt flumina cursus . . .

(Verg. Ecl. VIII., 3. i 4.)

— ili u I. razgovoru, gdje stih:

Pasti ću ja marvu, ne imaj brige, pasti ću virno

podsjeća na Vergilijev (Ecl. V., 12.):

. . . pascentis servabit Tityrus haedos.

Svoj II. razgovor složio je Katančić po jednoj idili Teokritovoj i po priči o Narcisu kod Ovidija, i tako „poveo se je u tom za primjerom svoga latinskoga uzora Vergilija, koji je, kako je opće poznato, nasljedujuć u tom način rimskih komika najpače Plauta, u svojim eklogah nekoliko puta po dvije, dapače po mnijenju nekih učenjaka i po tri Teokritove idile kontaminovao u jednu” (str. 85.). Tako isto je temeljna ideja III. razgovora uzeta iz I. i IX. ekloge Vergilijeve, „te i u pojedinostih donekle po njih provedena”.

Katančić pjeva doduše čistim narodnim jezikom, no ipak se, kako to Maixner razlaže na str. 88. do 90. svoje rasprave, frazeologija i gramatička konstrukcija u „Pastirskim razgovorima” mjestimice prisanjaju sasvim na latinsku.

Red je da najzad ogledamo i dramske pisce dubrovačke i da vidimo, koliko se i u njihovim djelima opaža utjecaj Vergilijev. Tu valja odmah da pomenemo, da zapravo čitava jedna vrsta dramske poezije potječe od Vergilija, premda Vergilije nije bio dramski pjesnik. A ta je vrsta drame pastirska i'gra. „Pastirskim igrama,” kazuje Medini (str. 304.), „koje procvjetaše po Italiji tako, da ih je do 1700 komada, treba tražiti postanak ondje, gdje i ostaloj pastirskoj poeziji. Kad se pjesnici jednom naviknuše pjevati ljubavne pjesme pod obrazinom pastira te oćutješe potrebu sakriti se pred gradskim životom u samoću izmišljenog idilizma, nije nikakvo čudo, što se je našlo ljudi, koji su pokušali i na pozornici prikazati jade i boli, nadanje i oćajanje, sreću i nesreću u tom carstvu, koje je jedino mašta mogla stvoriti i okititi bajnim cvijećem, pobranim tamo amo, samo da se pastirski život prikaže onakav, kakav nije . . .”

Dašto, u sitnicama nema veze između Vergilija i pastirskih igara, ili ih barem ima vrlo malo. Pomenuto je sprijeda, da je Gundulić u svojoj „Dubravci” iznio jednu reminiscenciju iz Vergi-

lijevih ekloga, no takovih reminiscencija ne će biti mnogo. Pastirska je igra crpla ideju od rimskog pjesnika, ali se onda, u Italiji, razvila na svoj način i pošla svojim posebnim putem. A dubrovačkim piscima pastirskih igara služile su dakako ugledom talijanske pastirske igre.

No ima među ozbiljnim dramama dubrovačkim nekoliko, koje su nastale pod utjecajem Vergilijevim i čak uzele građu iz njegovih djela. U taj red idu ponajprije dvije drame najplodnijeg dubrovačkog dramatika Junija (Džona) Palmotića (1606.—1657.), a to su drame: „Došašće od Enee k Ankizu njegovu ocu” i „Lavinija”. „Došašće od Enee” nije drugo nego dramatizirano šesto pjevanje Enejide, a radnja „Lavinije” izvađena je iz drugoga dijela Enejide, t. j. iz sedmoga do dvanaestoga pjevanja. Iscrpnu analizu obiju drama zajedno s prikazom, kako je Palmotić upotrebio Vergilijevu građu, daje Armin Pavić u svojoj raspravi o „Juniju Palmotiću” štampanoj u „Radu”, knjizi 68., na str. 102. do 133. Promjene, što ih Palmotić provodi u prvoj pomenutoj drami („Došašću”), zbija Pavić u ove dvije konstatacije: 1. da je „Palmotić šarovitu raznolikost scena, što se u Vergilijevu pripovijedanju križaju, skratio i pribrao, a to je kao pjesnik dramatski učinio sa svijem pravo, jer radnja dramatika treba da bude lako razumljiva i pregledna” (str. 109.); 2. da je Palmotić „nesamo tako općenito odstupio od svoga originala, nego je, pominjući slavne Rimljane [u trećem činu drame], Vergilijevo metanisanje Avgustu i njegovu rodu ili sa svijem ili gotovo sa svijem minuo, a slavne republikanske junake rimske, kojih Vergilije ili jedva ili nikako ne pominje, Palmotić, kao dubrovački aristokratski republikanac, osobito je istavio, mjestimice upravo pogrdjujući državnu uredbu, po kojoj samo jedan vlada, a svuda uznoseći osobitim žarom uredbe aristokratskih skupnovlada” (str. 111.). Ali, gdje može, Palmotić i prevodi Vergilija. To se dešava naročito ondje, gdje može da prenosi govor kojega lica. Tako u prvom činu („činjenju”), drugom prizoru („skazanju”) prevodi — dašto vrlo slobodno i u osmercima — govor Haronov (Palmotić ga zove „Karonte”), što ga Vergilije donosi u stihovima 388.—397. (kod Palmotića stihovi 164.—186.). Kod Vergilija glase prvi stihovi toga govora:

Quisquis es, armatus qui nostra ad flumina tendis,
fare age, quid venias, iam istinc, et comprime gressum.
umbrarum hic locus est, somni noctisque soporae;
corpora viva nefas Stygia vectare carina.

Palmotić (Stari pisci XIII., 454.) to prevodi:

Ko god ti si, koji oružan	reci, što te odi vodi
u ove strane smiješ doći,	i stupaje svrni ohole.
gdi se vođi život tužan	Velju t', naprijed nu ne hodi!
posred mraka vječne noći,	Nijes' me čuo? Bjež' otole!

Imaš znati, da čovjeku
dopušteno živu nije,
da na drugi on kraj rijeku
pribroditi ovu smije.

Sibila umiruje uzbuđenoga Harona ovim riječima (VI., 399. i d.):

Nullae hic insidiae tales, absiste moveri,
nec vim tela ferunt; licet ingens ianitor antro
aeternum latrans exanguis terreat umbras.

U Palmotićevu, dašto vrlo proširenu i razvodnjenu prijevodu (Stari pisci XIII., 454.—455.), to mjesto glasi (str. 186.—198.):

Pusti srdžbu, i ustavi,	Nijesmo došli mi smetati
molimo te, gnjiv srditi,	mir kraljestvu pakljenomu,
ne uklanjaj s kraja plavi,	nije, ni se mož' bojati,
o brodaru ponositi.	sile oružju u ovomu.

Neka oholi pas pakljeni
zavijajuć kroz tri glave
laje i straši nage sjeni
ognjenite sred države . . .

Od tri Vergilijeva heksametra postalo je dvanaest stihova u pune tri strofe!

Lica redovno posvud govore u osmercima, samo Anhiz govori u dvanaestercima. Ispor. Vergil. VI., 687. i d.:

Venisti tandem, tuaque expectata parenti
vicit iter durum pietas? datur ora tueri,
nate, tua et notas audire et reddere voces?

Palm. (864.—869.):

došo si jur k meni, pokoju očinu,
došo si žudjeni, pridragi moj sinu.
Eto je dobila tva ljubav velika
pakljenjeh od sila zle trude, zla prika;
dopusti višnja vlas, da te se nagledam,
da čujem drag tvoj glas, i odgovor da ti dam.

„Lavinija” crpa svoju građu također iz Enejide, ponajviše iz XII. pjevanja, kako je to razloženo u Pavićevoj raspravi na pomenutom mjestu, ali budući da uzato ima štošta i iz ranijih pjevanja (t. j. VII.—XI.), bilo je tu manje prilike da se izravno prevodi iz originala. No ipak dubrovački dramatik rado prihvaća zgodu, kad

mu se nadaje takva prilika. Ispor. na pr. ovo mjesto: Verg. XII., 197. i d. (Kralj Latin se zaklinje na uvjete dvoboja između Turna i Eneje.)

Haec eadem, Aenea, terram, mare, sidera iuro
 Latonaeque genus duplex Ianumque bifrontem
 vimque deum infernam et duri sacraria Ditis;
 audiat haec genitor, qui foedera fulmine sancit . . .

Palm. (Činjenje treće, prikazanje prvo [Stari pisci XIII., 133.—134.])
 (Stih 1876.—1887.)

Tako Enea ja se tebi
 sred ovoga kunem zbora
 bogovima svijem od nebi
 i od zemlje i od mora:

Latoninijem sinovima
 svijetlijem Febom i Dijanom,
 i, ki obraza dvojica ima,
 braniteljmom našijem Janom,

neka silni pakao čuje
 neka čuje višnji Jove,
 ki sve uvjete potvrđuje
 kroz ognjene sve trjeskove! . . .

Palmotić je dakako bio prinuđen ponešto promijeniti epsku građu, koju mu podavaše Enejida, da uzmogne od nje sastaviti dramu, ali te promjene, kako to s pravom ističe Pavić u svojoj raspravi (str. 124.—133.), nijesu bile najsretnije ruke. Osobito je pogriješio mijenjajući karakter nekih lica kao na pr. Turnov i Lavinijin, koji su kod Vergilija vrlo simpatički prikazani, a Palmotić im je, za volju drame i da jače istakne glavnog junaka, karakter izopačio. Stoga Pavić kao da i sumnja, da „Lavinija” uopće potječe od Palmotića. „Treba pripomenuti,” kazuje on (str. 133.), „da prije Ferića nijedan biograf ne pominje Lavinije kao dramu Palmotićevu, a i u rukopisima vrlo je rijetka; u Dubrovniku kod mnogih rukopisa s Palmotićevim dramama nema nijednoga s Lavinijom. Našao sam je tek u jednom rukopisu Jugoslavenske akademije.”

Još treba da se pomene i treća jedna drama Palmotićeva, koja usprkos svom tobožnjem domaćem narodnom sadržaju ipak stoji pod jakim utjecajem Vergilijevim. To je drama „Pavlimir”. Ideja je drame uzeta iz Enejide: „Pavlimir boreći se s natprirodnim silama, dolazi ispreko mora, jer je tako suđeno, i osniva grad Dubrovnik, pa nas sjeća pobožnoga Eneje i osnutka države rimske.” (Vodnik 254.)

Konačno pominjem, da je i imenjak Palmotićev Dživo Palmotić Jaketa Dionorić (1623.—1680.) uzeo građu za jednu dramu svoju iz Vergilija. To je drama „Didone”, u kojoj je drama-

tizirano četvrto pjevanje Enejide. Kratku analizu drame donosi Pavić u „Historiji dubrovačke drame” (Zagreb 1871.; str. 175.—176.), pa iz nje razbiramo, da se i Jaketa obilato koristio stihovima iz Vergilija kao i stariji imenjak njegov parafrazirajući misli originala i utapljujući sabite stihove Vergilijeve u bujici zališnih i praznih riječi. Tako su na pr. oba heksametra Vergilijeva (Aen. IV., 305.—306.):

Dissimulare etiam sperasti, perfide, tantum
posse nefas tacitusque mea decedere terra?

razvodnjeni u „Didoni” (II. čin, 5. prizor) u ove dvije strofe:

Ah čudim se nehar ničē	I da cijeniš sprave tvoje
Da si duha tač nemila,	Moći tako zatajati,
Nemilost te da potiče	Da ih ne će srce moje
Na izdavnā huda dila.	U čas isti obaznati. ¹

Umjetnička je vrijednost Dionorićeve drame uopće vrlo malena.

Ima još jedna drama „Didone” u dubrovačkoj literaturi, ali budući da je to prijevod Mesastasiove drame „Didone abbandonata” (Pavić, Hist. dubr. drame str. 178.), ne ulazi ona u ovaj moj prikaz.²

III. Prevodioci Vergilija. 1. Prvi prevodilac Vergilija kod Hrvatâ bijaše Zadranin Ivan Tanzlinger-Zanotti (1651.—1732.). On je preveo prvo i drugo pjevanje Enejide,³ a prijevod je štampao u Veneciji god. 1688., i to svako pjevanje napose: prvo u mjesecu veljači, drugo u mjesecu lipnju.⁴ Natpis je prvoj knjizi: ⁵ „Eneide Virgilija knjiga prva novo u slovinski jezik istomačena i u pjesmah složena po Ivanu Zanottu naučitelju i pridstolne zadarske kanoniku.” Druga knjiga ima istovetan natpis, samo što mjesto „knjiga prva” stoji „knjiga druga.”

¹ Citiram po Skurlinu izdanju: Dubrovnik ponovljen i Didone (Narodna biblioteka I.), Dubrovnik 1878.

² Pisci komedijâ iz dubrovačkoga savremenog života nijesu doduše imali prilike da se bilo služe Vergilijem bilo ugledavaju na nj, no da je i njima bio mnogo u mislima rimski pjesnik, za to navodim kao primjer komediju nepoznata pisca iz XVI. vijeka, koju je otkrio i pod natpisom „Ljubovnici” izdao na svijetlo dr. Petar Karlić (Dubrovnik 1921.). Jedno, dašto humorističko lice komedije, „doktor Prokupio”, vrlo rado citira latinske klasike, a najradije Vergilija. Već kad nastupa prvi put na pozornicu, prve su mu riječi: *Flectere si nequeo superos, Acheronta movebo* (Aen. VII., 312.) — a takvih citata ima čitava pregršt (u Karličevu izdanju: str. 67., 68., 69., 77., 78., 88., 94., 114., 127. i 128.). Gdje koji je citat prema potrebama dijaloga i radnje malo izmijenjen, a ima i pogrešaka — no ove će valjda biti skrivio prepisivač rukopisa.

³ Šime Urlić: Ivan Tanzlinger-Zanotti i njegove pjesme („Grada” 5., 41.—76.).

⁴ U Zagrebu nema nijednoga primjerka prve knjige, već samo jedan primjerak druge knjige (u knjižnici Jugoslavenske akademije).

⁵ Po Urliču.

Zanotti je oba pjevanja Vergilijeva preveo u osmercima, koji su složeni u kitice po četiri stiha. Prvi se stih svake kitice sriče s trećim, drugi s četvrtim. Prema tome je razumljivo, da prijevod broji više stihova od originala: prema 776 heksametara prvoga pjevanja ima u prijevodu 1632 osmerca, a prema 804 heksametra drugoga pjevanja 1712 osmeraca.

Giuseppe Ferrari-Cupilli u članku: Della vita e degli scritti di Giovanni Tanzlingher-Zanotti (štampanu u „Annuario Dalmatico” 1861. str. 77.—103.) zabilježio je, da je Zanotti preveo cijelu Enejidu i da se autograf prijevoda još na početku devetnaestoga vijeka nahodio u Zadrana Grgura Stratika, no da se ne zna, kud je taj autograf dospio poslije smrti Stratikove.¹

Kako mi izdanje prvog pjevanja nije bilo pristupačno, izvješćujem o Zanottijevu prijevodu po drugom pjevanju. Uopće se mora reći, da je taj prijevod, iako možda odaje mnogo dobre volje, vrlo slab. Koliki mu je estetski efekt, neka se prosudi po ovo nekoliko stihova na početku pjevanja, koje preštampavam u modernom pravopisu:

Župa' umuknu i riči pomno	Kako slavna otadžbina
Oca Eneje slišat staše,	Tvrda nigda a dična moja
Kad s pristolja svojega uzorno	Gorena bi, odsle plačna,
On ovako besidijaše:	Grčkom rukom; koje nije (nye) broja,
Uzvišena o kraljice	Mojim okom raspe vidih
Nukaš mene plahe rati	Najveći dil ja: a tko dila
Grčke i boje krute i biče (biće)	Žalio ne bi spravna od hudih
Koje leže, protresati.	Pira, Ulisa i Akila.

Način Zanottijeva prevođenja razbira se jasno i iz ovo nekoliko preštampanih stihova. Prevodilac, koji je sâm sebi naprtio teške okove prevodeći Vergilijeve heksametre srokovanim stihovima — koji su ktome još sapeti u strofe — niti može niti mari da prevodi vjerno, već samo onako otprilike hvata smisao originala. Katkad mu uspijeva da ga uhvati, katkad mu opet ne uspijeva. Na pr. smisao stihova:

¹ Urlić u pomenutom članku.

² Conticuere omnes intentique ora tenebant.
inde toro pater Aeneas sic orsus ab alto:
infandum, regina, iubes renovare dolorem,
Troianas ut opes et lamentabile regnum
eruerint Danaï, quaeque ipse miserrima vidi
et quorum pars magna fui. quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis?

... quaeque ipse miserrima vidi
et quorum pars magna fui ...
(Aen. II., 5.—6.).

otprilike je pogoden u prijevodu:

... Koye nye broya
Moym okkom raafpe viddih
Najvecchi dyl yà ...

ali ono što dolazi u originalu:

... quis talia fando
Myrmidonum Dolopumve aut duri miles Ulixi
temperet a lacrimis? ...
(II., 6.—8.)

sasvim je samovoljno i krivo prevedeno:

... à tkò dilla
Xallio nè bi fprauna òd hudih
Pirra, Vlijfa, i Akilla.

Kao što na početku pjevanja, tako prevodilac radi posvud, kako će dokazati primjeri, koje nasumce odabiram. Dosta su točno, na pr., prevedeni stihovi 21.—23.:

Est in conspectu Tenedos, notissima fama
insula, dives opum, Priami dum regna manebant,
nunc tantum sinus et statio male fida carinis ...

osim nekih dodataka, koje iziskivahu srok i strofa:

Tened obtok pò immenu,
Lexy protiu Troy glaa'ni,
Bogat nighda, vulaft [vlast] poftenu
Kad vladafe [vladaše] Priam vulaftni [vlastni]
Sàd pueçina yeft peçalni
Strafcne broddom s' ftrane fuakke,
Tù mornarom nèpriazni
Yeßfu fplaze fuyum opake.

Naprotiv su posve samovoljno prevedeni stihovi 54.—56.:

et si fata deum, si mens non laeva fuisset,
impulerat ferro Argolicas foedare latebras,
Troiaque nunc staret, Priamique arx alta maneres ...

u prijevodu:

Dà akò odlukà ouoy mysli
Ne buddife tak' protyuna,
Gnyh bi ryçiù tòòm vfcilli
Skar'it Kognà prinèuirna.

Takò biſmo Garke nasli
 V' għenyzdu lexeech; *jos bi i Troye*
Vyk miriſcni cuyti raaf̄tli
Priamoui, druxbe imoye.

Ima i mjestâ, gdje se ista misao dvaput prevodi, dabogme od nevolje, zbog sroka i strofe. Ispor.:

ferimur per opaca locorum
 et me, quem dudum non ulla iniecta movebant
 tela neque adverso glomerati ex agmine Grai,
 nunc omnes terrent auras, sonus excitat omnis
 suspensum et pariter comitique onerique timentem . . .

(Il., 725.—729.)

u prijevodu:

Kroz nè obyčni put, i tmaſti	Vecch negh Garçi ſerexeni,
Skupno iddaſmo, a <i>vittre slabbe</i>	Kàd nò ù yatto boy biahu,
<i>Straha</i> nami, i ſumgne doſti	Nepriategli budduch meni
<i>Daſſe</i> ù glauu; velle i skarbe.	Tuka ſtraha nè dauahu.

Suakoga sè ſaddà boyrn
Chinba òd vittra, i xamora,
 Od iſtoga Yula tarpym
 Strah i òd Ota yeſt z' gora . . .

Zanotti je bez sumnje dobro znao latinski, no ipak je čudno, da on jasne riječi Vergilijeve „pariter comitique [Iulo] onerique [patri] timentem” prevodi tako, da u prijevodu dobivaju upravo protivni smisao — ili će ih, dajbudi, čitač tako razumjeti.

Neprilika je, da u prijevodu ima dosta štamparskih pogrešaka, a interpunkcija da je skroz samovoljna i neispravna. Zbog toga ima brojnih mjesta, koja se bez originala uopće ne mogu razumjeti (na pr. st. 112.—115.).

2. Drugi je prevodilac Vergilijev po vremenu dubrovački pjesnik Ignjacija Džordži, za kojega je već u prednjem odsjeku bilo kazano da je bio veliki poštovač rimskoga pjesnika. Prijevod njegov potječe još iz mladih dana pjesnikovich, te je valjda nastao između god. 1695. i 1697., kako to dokazuje Milan Rešetar, izdavač Džordžijevih djela (Djela Ignjacija Džordži [Stari pisci hrvatski, knjiga XXV., 2]; Il., LXXV.).

Prijevod Džordžijev (štampan u „Djelima” u prvoj knjizi na str. 206.—221.) obuhvaća prva 222 stiha prvog pjevanja Enejde. Kao Zanotti, tako se ni Džordži nije držao originalne forme Vergilijeve, već je, poput svoga prethodnika, latinske heksametre pretvorio u osmerce, koji su složeni u strofe po četiri stiha i rimuju se po

shemi *abab*. Prijevod je vrlo slobodan i sastoji se, kao svi naši stariji prijevodi, u opsežnom prepričavanju događaja originala.¹ Tako je na pr. ono, što se u Vergilija kazuje u sedam uvodnih heksametara, od „*Arma virumque*” do „*altae moenia Romae*”, u prijevodu kazano u šest strofa ili dvadeset i četiri stiha. Prevodilac nastoji doduše da kaže vjerno misli originala, ali na riječi se malo osvrće. On prevodi na pr.:

Arma virumque cano == Rati i slavna Trojanina glasovito pjevam;
sacrae memorem Iunonis ob iram == još ne bješe se ugasio Junonin plam osvete;
genus unde Latinum Albanique patres atque altae moenia Romae ==

(21.) rod latinski odkle izteče
 i albanske zbor gospode
 i Rim slavni, ki nadteče
 bojnomo slavom sve narode.

Parafraziranje i prepričavanje prevodiočevu u jednu je ruku dakako skrivio oblik prijevoda — prevodilac nije mogao ili nije htio, kako bi trebalo, svaki heksametar redovno prevesti sa po dva osmerca — no u drugu je ruku često kriva i samovolja njegova. Džordži je kao pripovjedač, koji je od drugoga čuo gole činjenice, pa ih na svoj način iskićene i unekoliko raširene ponovo prikazuje svojim slušačima, a u tom iskićivanju i raširivanju ne polazi ni za kakvim stalnim načelom, već postupa onako, kako mu se čini baš udesno. Tako, gdje Vergilije, zazivajući zaštitnicu pjesništva, jednostavno je zove: *Musa*

(*Musa, mihi caussas memora . . .*) [st. 8.]

prevodilac riječ „*Musa*” rasteže u stihove:

(25.) O parnaska družbo mlada,
 djeve znane, dikle čiste,
 moje molbe ako ikada
 blagiem srcem uslišiste . . .

Fraza: *dives opum studiisque asperrima belli* [st. 14.] rastegnuta je u prijevodu u strofu:

(53.) On uzmožan svakiem blagom
 po svem svijetu stera ime,
 ne znam bojnomo svjetlje snagom,
 bogastvom li zamjernime . . .

¹ „Po terminologiji i shvaćanju starih Dubrovčana može se to [slobodna parafraza originala] nazvati prijevodom; tako su općeno Dubrovčani radili i onda, kad bi izrijeком naveli, da je to prijevod ili da je [pjesma] „izeta” iz kojega tuđega pjesnika” (Kasumović, „Rad” 203., str. 229.).

Riječi: *scopuloque infixit acuto* [st. 45.] prevode se:

(159.) oštru u greben zatuče ga
i u hrid mu kosti udube . . .

a pomoćnici Neptunovoj Cimotoji, koju Vergilije prosto uvodi samo s imenom njenim (st. 144.: *Cymothoe simul . . .*), Džordži dodaje atribut: (i š njim Čimotoc) liepa vila pomorkinja.

No kako on raširuje, tako isto i skraćuje original, t. j. izostavlja pojedine misli, bez očita razloga, već što su mu valjada smetale u prijevodu. Na pr. ondje, gdje se navode uzroci srdžbe Junonine, izostavljene su riječi:

spretaeque iniuria formae

premda su potrebne, jer vrlo signifikantno tumače glavnu misao: *iudicium Paridis . . .*; a u stihu 118.:

apparent rari nantes in gurgite vasto

izostavljena je u prijevodu vrlo važna riječ „rari”, pa u hrvatskom tekstu čitamo:

(349.) Sred prostranah plovu vala
drva, oružja, tiela naga,
gine u vodah plamu ostala
trojanskoga svjetlos blaga . . .

Ali to se izostavljanje mnogo rjeđe dešava od proširivanja.

Džordži bijaše već mladićem i sâm pjesnik, i teško podnosi stegu, kojom ga sapinje original, iz kojega prevodi, pa stoga vrlo rado prihvaća prigodu da probije epski patos, epsku ozbiljnost, i da progovara svojim, lirskim, glasom. To je probijanje, dakako, na uštrb vjernosti prijevoda, ali je karakteristično za pjesnika-prevodioca. Vergilije na pr. pripovijeda, da srdžba Junonina „mnoge godine” (*multosque per annos [errabant acti fatis maria omnia circum]*); stih 31. i 32.) goni po moru Trojance; Džordžiju se to „multos annos” činilo presuho, te on prevodi Vergilijev izričaj ovim slikovitim stihovima:

(110.) [dočiem udes usioni
u strahoći bez pristanka
po pučini svoj progoni,
staro izmieni mnokrat bitje
gora, mnokrat lug gizdavi
vidje u jesen i u prolitje
voće u skutu, cviet na glavi . . .

Tako isto mu se, vještaku u slaganju „ljuvenih” pjesama, čini premalo, da ljepotu „mladih vila” jednostavno prikazuje riječima originala:

[st. 71.] sunt mihi bis septem *praestanti corpore* Nymphae . . .

već on to prevodi:

(229.) Dvaš po sedam mladieh vila
imam za ures moga dvora:
u licu im zora bila,
*u pogledu dan se otvora . . .*¹

Ovamo pripada i to, da prevodilac buru, koju podižu Eolovi vjetrovi, opisuje mnogo življe od originala. Džordži je toliko bura gledao sa svoga domaćeg žala i proživio na moru, da mu se činilo potrebno, da unosi u opis i svoje lične osjećaje i misli. U originalu taj opis opseže zapravo samo osam stihova (84.—91.) počinjući sa stihom:

*incubuer*e [vjetрови] mari totumque a sedibus imis . . .

a završavajući:

praesentemque viris intentant omnia mortem . . .

U prijevodu opseže taj opis osam strofa, pa je prirodno, da se prevodilac ne povodi za originalom osim tek u glavnim mislima. Tako su na pr. riječi:

[st. 86.] . . . et vastos volvunt ad litora fluctus . . .

kazane u prijevodu stihovima 265.—272.:

Jur na trublju od vjetara	Voda uzrasla reži i pjeni
nabunjeno more srne	rvuč hridnu pokrajinu,
sjemo tamo ter udara	kraj i žali pridobjeni
kroz pogubne vale crne.	prid potopom strašniem ginu.

Da bi prijevod igdje bio pogrešan, ne može se kazati: Džordži je odveć dobro znao latinski, a da bi mogao praviti pogrešaka u prevođenju. Ako se gdje gdje ne slaže s originalom, to je razlog u tome, što on voli polaziti svojim putem. Zato na pr. riječi „Tyrias arces” [st. 20.] prevodi: kartadžinsku krunu; „pro caris Argis” [st. 24.] vrlo prozajično: za Grka; „aere”, što je metonimija od „navis” (et spumas salis aere ruebant [st. 35.]): (razbijaše morske pjene) vesli i pūram gvozdenieme; „furentibus austris” [st. 51.]: oholi vjetri.

¹ Slično je, gdje se opisuje ljepota spile, u koju se skloniše brodolomci, pošto se spasiše iz oluje. Vergilije označuje tu ljepotu sa dvije riječi: „nympharum domus” [st. 168.]; Džordži u prijevodu prikazuje tu ljepotu ovim riječima:

(473.) stan, u kojem umivaju
bistriem virom bliedo lice
i u igrah danke traju
mlade vile morkinjice . . .

U tijem se stihovima jasno ogleda pjesnik „razbludnijeh” pjesama.

Uza sve griješke i omaške Džordžijev je prijevod uopće gladak i čitak. On i u prijevodu opravdava sud, što ga o njem kazuje izdavač njegovih djela (Rešetar), da je „majstor u formi”. Šteta je, što nije više preveo — ako i ne bi bio vjeran prijevod, bila bi ugodna lektira.

3. S trećim prevodiocem Vergilija stupamo u XVIII. vijek; taj je prevodilac bio Luk o Miha de Bona (Bunić) (1708.—1778.). Pjesničku ostavinu njegovu kao i prikaz o njegovu životu iznio je Đuro Körbler u „Građi za povijest književnosti hrvatske” (9., str. 147.—186.) pod natpisom: Pjesme Luka Miha de Bona, vlastelina dubrovačkoga.

Luko je Bunić preveo četvrto pjevanje Enejide. Od toga je prijevoda preostao samo jedan mali odlomak: prijevod prva tri-deset dva stiha pomenutoga pjevanja. Bunić prevodi Vergilija kao i njegovi prethodnici: u osmercima složenim u strofe po četiri stiha, koji se rimuju po shemi *abab*, pa je zato prinuđen da uglavnom prenosi samo misli Vergilijeve bez obzira na način, kako su te misli izrečene, premda se on trudi da svaki heksametar stegne na dva svoja osmerca. Ispor. na pr. prva dva stiha pjevanja:

At regina gravi iamdudum saucia cura
volnus alit venis et caeco carpitur igni . . .

koja su prevedena:

Nu kraljici plam ljuveni
prsi užiče, rane tvori,
u kiem oganj nevidjeni
svakčas većma raste i gori . . .

Misao: caeco carpitur igni . . . kazana je hrvatski: oganj nevidjeni svakčas većma raste i gori — dakle posve drukčijim riječima i izričajima. Gdješto je prevodilac i kraći od originala. Stihovi 7. i 8. Vergilija:

postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimoverat umbram . . .

uopće nijesu prevedeni, a stihove 15.—19.:

si mihi non animo fixum immotumque sederet,
ne cui me vinclo vellem sociare iugali,
postquam primus amor deceptam morte fefellit;
si non pertaesum thalami taedaeque fuisset;
huic uni forsan potui succumbere culpae . . .

dakle pet heksametara umio je stegnuti u ova četiri osmerca:

I da niesam odlučila
već se s kiem ne družiti,

na ovi bih sam grieh bila
lasna volju za pružiti . . .

Konačni sud o prijevodu Bunićevu ne može se izreći, jer ga je premalo ostalo.

4. Prvi od naših prevodilaca, koji je pokušao da prevede čitavoga Vergilija, bijaše Dubrovčanin Đuro Hidža (1752.—1833.). O tome prijevodu prvu nam vijest javlja Antun Rocci u predgovoru svoga izdanja Hidžina prijevoda Horacijevih pjesama (Quinta Horacia Flaka pjesni liričke. Prevod Jurja Higije Dubrovčanina. Dubrovnik 1849.). Hidža se, veli on, na „ponukovanje” svojih „umnih” prijatelja Restija, Zamanje i Ferića, pošto dovrši prijevod Horacija, dao na prevođenje Vergilija i „predobivajući mnogobrojne zaprieke zadovolji im u malo godinah, nu kad stade uređivati i pregledati svoja pisma zajedno sa Sveštenikom Ivanom Salaticom smàrt nena-vidna grabeći mu ovoga priatelja i naučenoga sviètnika smete ga u tako koristnomu poslu (jedva bo biaše pregledo Horacia i jedan dio Virgilia) dokle i njega do bàrzo jur stara i poharana dugom nemoću, žalostno nam! umori na 27 Listopada god. 1833 u Zatonu na svoijem zemljami gdje običajno prebivaše lietom i jesenim”. Njegovi rukopisi, nastavlja dalje Rocci, „srećno dopadoše u ruke Prep. Ot. Saba Frankovića Malobratjanina . . . On ih od pogibije sačuva, viši dio prepíše i kako iskreni domorodac očekivao je neuztarpjen čas, kadara bi mogao ovo blago materinskoga jezika na svietlost izdati . . .” Tako isto nam priča I. A. Kaznačić, da je Hidža preveo na hrvatski sva djela Vergilijeva („Slovinac” 1882., 62.—63.: [Hidža] je obogatio naše knjiženstvo prevodom svijeh djela Virgilia . . .), a u Izvještaju dubrovačke gimnazije od god. 1872. (Programma dell’ I. R. Ginnasio Superiore di Stato in Ragusa 1871/2), u kojem ima njegov članak pod natpisom „Nešto o Dru. Gjuru Higji (Hidži)”, nahodimo istu vijest dopunjenu dodatkom, da je „uregijivanje i pregledanje Virgilijevih djelâ, koji se nagje razpršan po njegovoj smrti” uzeo na se malobraćanin O. Mirko Radeljević, a „neki kratki ulomci toga prevoda bijahu pečatani u Zadru kod Batara god. 1856.”. Vijest, da je Hidža preveo svega Vergilija, potvrđuje kanonik Ivan Stojanović u knjizi „Dubrovačka književnost” (Dubrovnik 1900.; str. 334.), gdje čitamo, da je Hidža ocu Paćifiku (Mirku) Radeljeviću povjerio „prijevod svega Virgila, koji bi sada imao biti u Maloj Braći”.¹

¹ I Šafarik pominje Hidžu kao prevodioca Vergilija, ali kazuje, da je on preveo samo Enejidu (Gesch. der südsl. Lit. II., 175.). Kao izvori za tu vijest služili

Prijevod Hidžin nije bio dojako nikako poznat.¹ Čak se nije ni znalo, da li uopće još postoji. S obzirom na gore pomenutu bilješku Stojanovićeveu obratila se bila Jugoslavenska akademija na č. o. Urbana Taliju, bibliotekara knjižnice Male Braće u Dubrovniku, s upitom, nahodi li se odista tamo rukopis Hidžina prijevoda, ali je isprva dobila odgovor, da se on dosad nije mogao tamo pronaći — dakle je i tamo bio nepoznat. Istom poslije više mjeseci ti su se rukopisi, valjada trudom i nastojanjem Talijinim, sretno našli i na posredovanje Akademije a susretljivošću Male Braće i njihova vrijednog bibliotekara dospjeli su i u moje ruke. Sačuvani su u više prijevosa: neki su stariji i pisani starim pravopisom, drugi mlađi i pisani novim pravopisom, a ovi gotovo odreda potječu od o. Pačifika Radeljevića († 1877.). Ali Radeljević nije samo prepisivao Hidžine prijevode, već ih je i ispravljao, i to djelimice vrlo znatno. Talija čak drži, da prijevod Enejide, koji se sačuvao, uopće ne potječe od Hidže, već da je to djelo samoga Radeljevića, a Hidža da je preveo samo Georgike i Bukolike. Meni se to mišljenje ne čini vjerojatno, pa zato, držeći se stampane, gore pomenute, tradicije, navodim ovdje sve prijevode pod imenom Hidžinim. Dašto, tijekom neću da kažem, da sam pitanje riješio, no držim, da ovaj moj kratki pregled nije podesno mjesto da se takovo pitanje izvede na čisto.

Enejidu je Hidža preveo u osmercima kao i svi njegovi prethodnici, i to tako isto u strofama po četiri stiha, koji se rimuju po shemi *abab*. Prema tome je dakako i njegov prijevod mnogo opsežniji od originala: prvo pjevanje, koje u originalu broji 756 heksametara, ima u prijevodu 407 strofa (1628 stihova); drugo (804 heksametra) 424 strofe (1696 st.); treće (718 heksametara) 401 strofu (1604 st.); četvrto (705 heks.) 396 str. (1584 st.); peto (871 heks.) 471 str. (1884 st.); šesto (901 heks.) 492 str. (1968 st.); sedmo (817 heks.) 465 str. (1860 st.); osmo (731 heks.) 414 str. (1656 st.); deveto (818 heks.) 452 str. (1808 st.); deseto se pjevanje nije našlo; jedanaesto (915 heks.) 481 str. (1924 st.); dvanaesto (952 heks.) 506 str. (2024 st.).

su mu pismeno priopćenje Appendinijevo i bilješka u jednom članku Mihajla Kunića u „Gartenzeitung“ 1830. br. 38. [„Dr. Higgia versucht Virgils Aeneide zu übersetzen. Diese wurde schon vorher von einem gewissem Zambor (oder Zanotti) ins Dalmatinische übersetzt . . .“].

¹ Ona vijest Kaznačićeve, da je ulomak Hidžina prijevoda Vergilija štampan u Zadru 1856., bit će kakva pometnja. Ja dajbudi toga prijevoda nijesam mogao nigdje naći, a u dubrovačkom časopisu „Srdu“ od god. 1902., gdje se na str. 605. navodi sve, što je doonda bilo štampano od Hidže, nema nikakova pomena o prijevodu Vergilija.

Kao ogled prijevoda preštampanam strofe 64. do 70. prvoga pjevanja, koje u originalu (Aen. I., 124.—136.) glase:

Interea magno misceri murmure pontum
emissamque hiemem sensit Neptunus et imis
stagna refusa vadis graviter commotus, et alto
prospiciens summa placidum caput extulit unda.
disiectam Aeneae toto videt aequore classem,
fluctibus oppressos Troas caelique ruina
nec latuere doli fratrem Iunonis et irae.
Eurum ad se Zephyrumque vocat, dehinc talia fatur:
Tantane vos generis tenuit fiducia vestri?
iam caelum terramque meo sine numine, venti,
miscere et tantas audetis tollere moles?
quos ego —! sed motos praestat componere fluctus.
post mihi non simili poena commissa luetis.

U prijevodu:

Uto Netun od pučine
Začu velju buku i smeće,
I gdi more iz dubine
Proljeva se i razmeće.

Probudi se ter pun mira
Glavu iznosi izvan vode,
Rastrkane i nazira
Svud po moru Enee brode;

I Trojance s' urnebesa
Od valova pridobjene,
S rogobora i nebesâ
Strahovito progonjene.

Bratu je taj čas na um pao
Gnjiv Junone i zasjede;
Vjetre k sebi je dozivao,
Pak njim tvara sej besjede:

Ta potolas otkleno je?
U štono se vi uzdate?
Bez oblasti dočim moje
Nebo zemljom sad miješate?

Al smionstvo to vam dava
Skot iz koga ishodite?
On vas nuka vlas država
Da mojijeh posvojite?

Kojeno ću —! nu uzmam i
Trjeba je mora pokoj dati;
Pak ću teški grijeh u vami
Na ini način pedepsati.

Radeljević je, kako je pomenuto, ispravljao original Hidžin, pa tako u njegovu prijevodu i te strofe imaju ponešto drukčije lice. Navodim ih kao primjer Radeljevićeva ispravljanja.

Uto Netun od pučine
Začu velje s bukom smeće,
i gdi more iz dubine
Proljeva se i razmeće.

Probudi se, te pun mira
Glavu nosi izvan vode,
Rastrkane kad nazira
Svud Enee morem brode.

I Trojance s urnebesa
Od valova predobjene,
S rogobora i nebesa
Strahovito progonjene.

Bratu u čas na um pao
Gnjiv Junone i zasjede:
K sebi je vjetre dozivao
Pak im tvara sej besjede:

Ta potolas otkleno je?	Al smionstvo to vam dava
U što no se vi uzdate?	Skot, iz koga ishodite?
Bez oblasti dočim moje	On vas nuka vlast država
Nebo s zemljom sad miješate?	Da vi mojih posvojite?

Kojeno ću —! nu uzمامي
 Trebi mora pokoj dati;
 Pak ću teški grijeh u vamي
 Drugačije pedepsati.

Ali Radeljević nije samo popravljao pojedine oblike, riječi i izričaje, već je najzad kušao uopće osmerce zamijeniti desetercima, samo što on taj naum svoj nije priveo kraju. To je zamjenjivanje izvršeno posve mehanički: Radeljević naprosto dodaje svakom stihu riječ od dva sloga prema smislu rečenice. Neka se isporedi na pr. početak četvrtoga pjevanja:¹

u Hidžinu prijevodu:

A kraljicu zatravjenu	Svakčas krepos na veliku
Unutarnja zled posvoji,	Od viteza misli svoga
Ranu u srcu udubenu	I na velju slavu i diku
Goji, i tajat nju nastoji.	Od naroda Trojanskoga.

u Radeljevićevu prijevodu:

A kraljicu smrtno zatravljenu	Svakčas ona na krepos veliku
Unutrnja sasvim zled posvoji;	Od viteza slavna smišlja toga,
Ranu srcem tvrdo udubenu	I na velju glasovitu diku
Goji, ter ju potajat nastoji.	Od naroda cijela Trojanskoga.

Georgike osvanuše u Hidžinu prijevodu uopće prvi put u hrvatskom jeziku. Sačuvana su: prvo, treće i četvrto pjevanje, drugo se dosad nije našlo. Ovdje Hidža prevodi heksametre stihovima od dvanaest do četrnaest slogova, koji se na kraju rimuju, ali mu ipak nije uspjelo da opseg prevedenog pjevanja bude jednak opsegu originala. Prvo pjevanje, koje u originalu ima 514 heksametara, broji u prijevodu 620 stihova; treće (566 heks.) 790 stihova, a četvrto (566 heks.) 744 stiha.

Kao ogled preštampanam početak trećega pjevanja (sačuvanoga u prijevodu sa starim pravopisom).

Original (Georg. III., 1.—15.) glasi:

¹ Aen. IV., 1.—5.

At regina gravi iamdudum saucia cura
 volnus alit venis et caeco carpitur igni.
 multa viri virtus animo multusque recursat
 gentis honos; haerent infixi pectore voltus
 verbaque nec placidam membris dat cura quietem.

Te quoque, magna Pales, et te memorande canemus
 pastor ab Amphryso, vos, silvae amnesque Lycae.
 cetera, quae vacuas tenuissent carmine mentes,
 omnia iam volgata: quis aut Eurysthea durum
 aut inlaudati nescit Busiridis aras?
 cui non dictus Hylas puer et Latonia Delos
 Hippodameque umeroque Pelops insignis eburno,
 acer equis? temptanda via est, qua me quoque possim
 tollere humo victorque virum volitare per ora.
 primus ego in patriam mecum, modo vita supersit,
 Aonio rediens deducam vertice Musas;
 primus Idumaeas referam tibi, Mantua, palmas
 et viridi in campo templum de marmore ponam
 propter aquam, tardis ingens ubi flexibus errat
 Mincius et tenera praetexit arundine ripas.

Prijevod:

Ti velja Pale još, pastijeru glasni i ti,
 Ki Amfriza kraj rijeke ovčice htje bljusti,
 Vi, luzi licejski i vode caklene,
 Bit ćete sadara pjevani od mene.
 Pjesni su sve one spjevane jur bile,
 Koje su s vijecima prazne uši blaznile.
 Od koga krutnos ni Eurista spoznana?
 I kralja jedupskoga žrtva ona pogana?
 Mladića tko Hilu, tko Hipodamu, i oni
 Plovni otok Latone glasiti čuo ni?
 Dičnoga tko ne zna ramena bjelokos
 Pelopa i konjâ njegovih žestokos?
 Pjevanju nastojim sad novi put probit,
 Sa zemlje uzdić se, meu i ljudi glasan bit.
 Prvi ću (ak budem živ) skup djeva' sa mnome
 S brda aonskog¹ dovesti u rodno mjesto mē.
 Prvoga mene ćeš, Mantovo miljena,
 Primit idumejskim pomam iskićena,
 Mramorni tu ću hram zgraditi sred njive
 Na kojoj [kojoj] travica vesela vik žive,
 Tih Minčjo a blizu tijek vode prostrane
 Izvija, urešen trstjem s obje strane

Za petnaest heksametara trebala su prevodiocu dvadeset i dva stiha.
 Prešampavam još i početak prvoga pjevanja, i to s razloga, što to
 pjevanje imam samo u prijevodu druge ruke² i s novim pravopisom.

(Georg. I., 1.—12.)

Quod faciat laetas segetes, quo sidere terram
 vertere, Maecenas, ulmisque adiungere vites

¹ u rukopisu: Roaskog.

² ne Radeljevićeve, po tvrđenju Talijinu.

conveniat, quae cura boum, qui cultus habendo
 sit pecori, apibus quanta experientia parcis,
 hinc canere incipiam. vos, o clarissima mundi
 lumina, labenter: caelo quae ducitis annum,
 Liber et alma Ceres, vestro si munere tellus
 Chaoniam pingui glandem mutavit arista,
 poculaque inventis Acheloia miscuit uvis;
 et vos, agrestum praesentia numina, Fauni,
 fertе simul Faunique pedem Dryadesque puellae:
 munera vestra cano.

Prijevod:

Što žiću ugada, ter zemlju na koji
 Tok zvijezde, Mečena moj, težit pristoji;
 Kad brijestim stučuju pruti se lozovi,
 Kô ovce vriježe se, i kôno volovi;
 Štedecih od pčela kol' pomnje imati
 Trjeba je, ustat ću ja ovde pjevati.
 Vi svijeta dva jasna svagdanja' svjetlišta
 S nebesâ, koji tijek vladate godišta,
 Ej, gojna Čerere, ej Bako, ako s vas
 Divljač se želuda u žitni mijeni klas,
 Te pivnih u čašah vodice caklene
 Mio se izmiješa sok loze naštene;
 Fauni, Drijade, oj, bozi nještani,
 Na pospjuh hrlite, kojih štuju seljani,
 Čim vaše pripjevam ja blagodarnosti.

Kako se razbira iz oba navedena primjera, prevodilac po dubrovačkom običaju nastoji tek da uglavnom uhvati misao originala, a do jezične forme, u kojoj je misao u originalu izrečena, sasvim mu je malo stalo, iako je s obzirom na odabrani duži stih mogao vjer-
 nije polaziti stopama originala.

Što se najzad tiče eklogâ, koje su u originalu sve u heksametrima ispijevane, Hidža ih prevodi na dva načina: ili osmercima kao Enejidu ili u stihovima kao Georgike, a imena pastirâ zamijenjena su hrvatskim narodnim imenima. U osmercima su prevedene ekloge: prva, četvrta i deseta; ostale u stihovima. Imena su pastirâ: Miljenko, Bjelko, Obrad, Zorko, Medo, Dinko, Ljubmir, Mihai, Baće i t. d. Potpuna zbirka prevedenih ekloga sačuvala se u autografu Kaznačićevu;² u prijepisu Radeljevićevu nedostaju deveta i deseta, i dio osme ekloge.

¹ u rukopisu: svakdana.

² Dra. Gjura Higje Dubrovčanina (r. 7. II. 1752, p. 28. X. 1833.) Izvorne pjesme i nekoliko prevoda' iz Ovidia, Virgilia, Katula i iz Grčke Antologie iskupio, prepiso, uredio i priobćio Dr. I. August Kaznačić godine 1868. (Priređeno za štampu, ali nije štampano.)

Za ogled osmeraca preštampanam odlomak iz prve ekloge.

(Ecl. I., 19.—25.)

Urbem, quam dicunt Romam, Meliboeae, putavi
stultus ego huic nostrae similem, quo saepe solemus
pastores ovium teneros depellere fetus.
sic canibus catulos similes, sic matribus haedos
noram, sic parvis componere magna solebam.
verum haec tantum alias inter caput extulit urbes,
quantum lenta solent inter viburna cupressi.

Prijevod:

Grad koji se Rim naziva
O Miljenko, ja u svemu,
Kako ludak, mnjah da biva
Sličan gradu on našem,
U ki prid nam često kruto
Nas pastijera jes obika,
Tiho tjerat za prodati
Jaganjčice pune mlika.

Ja kozličce tako s kozam,
A kučice sa hrtima,
Nerazborno slikovo sam;
Male stvari s velikima.
Nu njegov glava iznosita
Nad gradovima diže inima
Kak čempresi, jela i vita,
Među žukama podnižnima.

Radeljević dakako ispravlja štošta: u trećem stihu ima „ludac”, u petom „prid”, a dalje veli:

Ja kozličce takmih s kozam,
Hrte štenem a kučijem,
Nerazborno ter miješo sam
Male stvari s velikijem.

Rim glave je iznosite
Nad gradovima svim inima,
Kô s čempresim jele vite
Među žukama sniženima.

Za duge stihove donosim ogled iz druge ekloge (Ecl. II., 1.—7.):

Formosum pastor Corydon ardebat Alexim,
delicias domini, nec, quid speraret, habebat.
tantum inter densas, umbrosa cacumina, fagos
adsidue veniebat. ibi haec incondita solus
montibus et silvis studio iactabat inani:
O crudelis Alexi, nihil mea carmina curas?
nil nostri miserere? mori me denique coges.

Hidža (Kaznačičev prijepis):

Obrad pastijer ljubio je Zorka lijepoga
I što žudje bluda od svoga, imit ni moga.
On šestokrat na visinu brda hodijaše
Gdi bukovo gusto dubje sjencu činjaše,
Tuj kroz ovo neuredno pjenje zamani
Brdim, luzim tužio se pustoju u strani:
Za mē pjenje, o nemili Zorko, ne haješ,
Usion si, ne smiljaš se, smrt mi zadaješ.

U Radeljevićevoj prijepisu samo posljednji stih glasi malo drukčije:

Usion si, nesmiljen si, smrt mi zadaješ.

Hidžina je zasluga, da je prvi u naš jezik prenio sva djela Vergilijeva. Sâm prijevod, kolikogod rado priznajemo golemi trud njegov, ne može se reći da je osobito uspio, kao što nijesu uspjeli ni pokušaji njegovih prethodnika, sve ako se i uzmu u obzir teškoće prevođenja njegova (drukčiji metar, rima i dr.). Hidža je epigon i u prevođenju: on ne polazi drugim putem nego su polazili raniji prevodioci, koji su mu valjada služili uzorom, pa kao oni, tako i on u jednu ruku parafrazira original a u drugu ruku razvodnjuje misli njegove. Takav je bio u svojim prijevodima Horacija, koji su štampani, a takav je i u prijevodima Vergilija. Ktome treba pripomenuti, da je u njega bilo malo pjesničke vještine, svakojako manje nego na pr. u Držića, a ispravci Radeljevića, koji je također slab pjesnik, nijesu prijevod učinili boljim i čitkijim. Očitih pogrešaka u prijevodu dašto nijesam našao (Hidža je dobro znao latinski), pa ako je koje mjesto nejasno i čak i nerazumljivo, ima se to pripisati nespretnu obliku prijevoda, a ne slabom znanju prevodioca.

Za Hidžu kao prevodioca može se primijeniti ona latinska: *ut desint vires, tamen est laudanda voluntas*, no povijest književnosti hrvatske zahvalno će ga spominjati kao revna trudbenika, koji je, zanesen pjesničkom veličinom mantovanskog poete, prema silama svojim pokušao da tu veličinu učini pristupačnom i onim svojim zemljacima, koji nijesu imali prilike da nauče latinski jezik.

5. Od kajkavskih se književnika jedini okušao u prevođenju Vergilija zagrebački kanonik Franjo Ksaver Koritić Mrazovečki (rođen god. 1771. u Popovcu u križevačkoj županiji, umro u Zagrebu 16. III. 1846.). Nažalost, taj se prijevod negdje zametnuo ili posve izgubio, ali da je Koritić uistinu radio na njem i pače jedan dio i izradio, za to imamo svjedočanstvo njegova savremenika Adama Baričevića. U jednom pismu, što ga je Baričević god. 1801. pisao Koritiću, čitamo ove retke: „Gustavi primos Virgiliani Carminis versus vernacula lingua a te redditos, quos mecum pro tua humanitate communicare voluisti. Magnam, mihi crede, ex illis voluptatem cepi vel ob ardentem illum tuum sermonis patrii amorem. Itaque urge opus, quod coepisti, naviter; non erit, cur ceteris nationibus invidemus, in quorum linguam iam diu divinum Aeneidos opus versum est.” Osim toga pominju taj prijevod i naši stariji literarni historici: Šafarík i Ljubić. Od Šafarika doznajemo, da je prijevod bio u srokovanim stihovima, ali da ga prevodilac nije priveo kraju i da se sačuvao samo rukopis prvoga pjevanja (II., 329.); slično pominje Ljubić (Ogledalo II., 512.). Šteta, da nam nijedan od

tih svjedoka nije barem to zapisao, u kakvim je stihovima Koritić prevodio Vergilija.

6. Kao zanimljiv „curiosum” napominjem, da se jedan prevodilac Vergilijev našao čak i među t. zv. gradišćanskim Hrvatima, t. j. onim Hrvatima, koji žive u bivšim zapadnim županijama Ugarske, a u sadašnjem austrijskom „Burgenlandu”. Prevodilac je bio stinački (Stinacz)¹ župnik Šimun Palatin, koji je preveo na hrvatski — bez sumnje u dijalekt gradišćanskih Hrvata — Vergilijeve ekloge. Tu je zanimljivu vijest zabilježio poznati etnografski pisac, Slovak Jan Čaplović (1780.—1867.), u svom djelu „Croaten und Wenden in Ungarn” (štampanom u Požunu 1829.). Šimun Palatin čini se da je uopće bio revan pisac, jer Čaplović kazuje o njem (pominjući uopće literarnu djelatnost gradišćanskih Hrvata): „So schrieb der Stinaczer Pfarradministrator Simon Palatin schon eine Kroatische Grammaire, übersetzte Sonntagspredigten, *Virgils Eclogen* (das erste prosodische Werk in der Croatischen Sprache) [kurziv od mene], aber keines dieser Manuscripte konnte bis jetzt gedruckt erscheinen.” (Str. 26.)

Sva je prilika, da je taj prijevod Palatinov odavna propao, no vrijedno je otići zaboravi ime književnika, koji je u vrijeme, kad je u samim centrima hrvatskog kulturnog života — u Banovini i u Dalmaciji — narodna književnost bila spala na niske grane, imao smjelosti, da jedno klasičko djelo Vergilijevo prenese u posve još neizgladeni i književno nedotjerani dijalekt svoga naroda.

7. Od novijih prijeвода Vergilija držim da je (pored Maretićeva) najzanimljiviji pokušaj Stjepana Buzolića, koji je četvrto pjevanje Enejide preveo narodnim desetercem. Bilo je već i drugih prevodilaca, koji su, prevodeći Vergilija, heksametre njegove pretvarali u deseterce,² ali nijedan od njih nije bio toliko dosljedan koliko

¹ Kotar Güssing (madž. Német Ujvár) u nekadašnjoj madžarskoj županiji Vas.

² Kod Hrvata je Buzolić (Radeljevićev neuspjeli pokušaj ne može se uzeti u obzir) prvi, koji je Vergilija prevodio desetercem, no kod Srba ima i ranije takovih prijeвода. Već prvi prevodilac Vergilija kod Srba, Jovan Hadžić, koji je preveo početak prvoga pjevanja Enejide u heksametrima u „Letopisu” Matice Srpske 1825. č. 3. (kasnije, prošireno i dotjerano, preštampano u „Golubici” 1842. i u „Delima”, II., [1858.]), objavio je u „Letopisu” 1826. č. 4. početak drugoga pjevanja preveden u desetercima. Njegovim su tragom pošli i nasljednici njegovi: Vuk Marinković, koji je preveo drugo pjevanje Enejide („Letopis” 1826. č. 2.; 1827. č. 1.; 1828. č. 3.); „G. D.”, koji je tako isto desetercem preveo dio prvoga pjevanja („Letopis” 1831., č. 3.) i Stefan Pavičević, koji je štampao početak drugoga pjevanja Enejide i prvu eklogu Vergilijevu, sve prevedeno desetercima, u Programu srpske gimnazije u Karlovcima 1853. — Tome još dodajem, da je neki anonimni prevodilac preveo slobodnim stihovima odlomak devetoga pjevanja (Nisus i Eurijal) u „Letopisu” 1826. č. 4. U novije vrijeme preveo je čitavu Enejidu prozom Nikola Vulić (izdanje Srpske

Buzolić, koji je, uzevši od narodne pjesme deseterac, uzeo od nje i dikciju i frazeologiju i izbor riječi, da tako svoj prijevod preodjene u čisto narodno odijelo; a čak je i pokušao, da rimskom epu nekoliko udahne i duh naše narodne epske pjesme. Prijevod Buzolićev — ako ga i ne će svak odobriti, napose ljubitelj klasičke starine, koji će požaliti, što je prevodilac, osim u prenošenju gologa sadržaja, pokazivao malo poštovanja prema klasičkom karakteru Vergilijeva epa — ipak će za svakog, tko ga uščita, biti zanimljiv kao konzekventno provedeni pokušaj, da se jedno tuđe umjetničko djelo posve udomaći i što više približi narodnom shvaćanju i osjećanju.

Stjepan Buzolić (rođen 1830., † 1894.) štampao je svoj prijevod god. 1876. u IV. godištu almanaka, što ga izdavaše Prettnerova knjižara u Dubrovniku pod natpisom: „Dubrovnik. Zabavnik štiotnice dubrovačke.” [Uredili J. Bunić i Stj. Skurla.] (Str. 33.—68.) Prijevod ima karakteristički natpis „*Didonka* (ili četvrti spjev Virgilijeve Eneide)”. Kao što je prevodilac Didonu pretvorio u „*Didonku*”, koje ime podsjeća na neka naša imena (Darinka, Nevenka), tako je, dakako, Veneru nazvao „*Ladom*”, Jupitera „*Perunom*”, a Kartagu „*Kartag bijeli*”. Sestra Didonina Anna postala je prava Dubrovkinja s imenom „*Ane*”, a „*pronuba Iuno*” (stih 166.) prometnula se u „*babicu Juno*”. Ostala su imena pridržana. A koliko je prevodilac klasičkoj dikciji umio podati narodni oblik i kolorit, neka pokaže ovo nekoliko iznesenih primjera.

Poznato je i čuveno mjesto u četvrtom pjevanju Enejide, gdje pjesnik opisuje „*Famu*” (st. 173.—188.). Iz toga mjesta vadim ove stihove (181.—188.):

... cui quot sunt corpore plumae,
tot vigiles oculi; subter, mirabile dictu,
tot linguae; totidem ora sonant, tot subrigit auris.
nocte volat caeli medio terraeque per umbram
stridens nec dulci declinat lumina somno;
luce sedet custos aut summi culmine tecti,
turribus aut altis, et magnas territat urbes,
tam ficti gravique tenax, quam nuntia veri.

To je Buzolić ovako preveo:

Koliko joj po tijelu perâ,	I toliko naoštri jezikâ,
Tolikim ti zastrielî očima,	I toliko iskesi zubinâ,

književne zadruge br. 110. i 117.; god. 1907. i 1908.), a Georgike Janko Lukić u „*Vencu*” (1930.). Pojedine odlomke iz djela Vergilijevih preveo je prozom Veselin Čajkanović u knjizi „*Vergilije i njegovi savremenici*”, izdanju Srpske književne zadruge (XXXIII. br. 222.; 1930.).

I toliko naperi ušesâ.	A obdan se aver načučuri
Bdije, vrišta za noćnoga mraka,	Na pojam i visokim kulam,
Krila tegli međ' nebom i zemljom;	I varoši napučene plaši,
Te sad laže, sad istinu kaže.	

Junona, ljuta zbog ljubavi Didonine, navaljuje na Veneru ovim riječima (93.—97.):

egregiam vero laudem et spolia ampla refertis
tuque puerque tuus, magnum et memorabile numen,
una dolo divom si femina victa duorum est.
nec me adeo fallit veritam te moenia nostra
suspectas habuisse domos Karthaginis altae.

Buzolić prevodi:

Bre si ga se, seko, proslavila!
Dično ime s dječkom svojim stekla!
Dva na jedno, i to iz busije . . .
Do dva boga, a na žensku glavu! . . .
Trn u oku sveder tebi bili
Pleme moje i Kartag bijeli.

Prirodno je, da Buzolić mnogo štošta mijenja i izostavlja, napose sve ono, što bi moglo narušiti onu koncepciju, koju je prevodilac imao o tome, kakav mora biti hrvatski prijevod klasičkog djela. Uzmimo, na pr., sâm početak pjevanja. Vergilije kazuje (st. 1.—11.):

At regina gravi iamdudum saucia cura
volnus agit venis et caeco carpitur igni.
multa viri virtus animo multusque recursat
gentis honos; haerent infixi pectore voltus
verbaque nec placidam membris dat cura quietem.
postera Phoebea lustrabat lampade terras
umentemque Aurora polo dimoverat umbram,
cum sic unanimam adloquitur male sana sororem:
„Anna, soror, quae me suspensam insomnia terrent!
quis novus hic nostris successit sedibus hospes,
quem sese ore ferens, quam forti pectore et armis!

U Buzolićevu prijevodu:

Kraljica se strašno zabrinula,	Nit joj mira ni pokoja daju.
Ljutu ranu u srdašcu krije,	A kad sutra zora zabelila,
E joj ljubav raspalila grude.	Mrkloj noći ponestalo traga,
Njoj se sveder oko glave vije	Milu seku k sebi dozivala:
Vrli junak i slavno mu pleme;	Sele, Ane, uzdanice moja,
Rieč prikladna i ponosno lice	Čudni l' mene obladali sanci,
U dno joj se duše uciepili,	Čudni l' nam se udomio goso!

Neka se isporedi, kako je Buzolić Vergilijeve stihove 6. i 7. (postera — umbram) preveo stihovima, koji kao da su uzeti iz kakve narodne pjesme, i kako su riječi Didonine, što ih govori sestri, u prijevodu dobile čisto narodni prizvuk.

Kao osobito karakteristički primjer pominjem još ono mjesto, gdje sestra Anna nariče za mrtvom Didonom. Vergilije to dakako kazuje heksametrima (stih 675.—679.):

hoc illud, germana, fuit? me fraude petebas?
 hoc rogus iste mihi, hoc ignes araeque parabant?
 quid primum deserta querar? comitemne sororem
 sprevisti moriens? eadem me ad fata vocasses:
 idem ambas ferro dolor atque eadem hora tulisset . . .

dok Buzolić vjerno nasljeđuje način i oblik pučke naricaljke:

Na to si me dozovnula,	Što da prije oplakujem,
sestro, rano!	meni prazno!
Tako l' sestru ti izdade,	Kome sestru ti ostavi,
kuku meni!	mrtva glavo!
To l' lomača što naruči,	Da sam s tobom poginula,
kukavici!	kukavica!
To li vatra, to li žrtve,	Da nas skupa mač proboô,
sestri crnoj!	proste rane!

Prijevod Buzolićev opseže, prema 705 stihova originala, oko 1170 deseteraca. Franji Petračiću, sastavljaču „Hrvatske čitanke za više gimnazije i nalike jim škole” (Zagreb 1880.), toliko se svidao Buzolićev pokušaj, da je jedan dio njegova prijevoda (st. 584.—705. originala) prešampao kao ugled epske pjesme (II., 493.—499.) uz bilješku: „U ovom se prevodu nasljeđuje način narodne pjesme.”

Začudo je samo — a i šteta je — da prijevod Buzolićev nije preštampan u skupnom izdanju Buzolićevih pjesama (Bog, rod i svijet. Pjesme Stjepana Buzolića), što ga je Petar Kuničić g. 1896. priredio u Zagrebu — jer su primjerci Prettnerova „Dubrovnika” danas već vrlo rijetki.

8. Buzolićevim je tragom pošao Josip Perić, koji je desetercima preveo Vergilijeve ekloge. Prijevod je izišao u posebnoj knjizi: Publija Vergilija Marona Pastirske pjesme. Preveo Prof. Josip Vergilij Perić. Zadar 1913. (Str. XVIII + 92.) Zašto je za heksametre odabrao narodni deseterac, to obrazlaže u predgovoru svojih prijevoda Teokritovih idila (Theokritove Idylle. Preveo, uvod pobrao i tumač dodao Prof. J. V. Perić. U Zadru 1909.) i na to se obrazloženje poziva i u predgovoru svojih ekloga. On je uvjeren, „da heksametar, koliko bio lijep i milozvučan, ne bi se povoljno dojmio

većine čitatelja, pošto mnogo uho još nema čista dojma o vrijednosti i mjeri slovakâ, te istu osjeća više po naglasku, negoli količini. Odlučih se dakle za deseterac, naš narodni stih." Navodim primjera radi ova dva mjesta iz prve ekloge:

(Verg. I., 1.—5.) Tityre, tu patulae recubans sub tegmine fagi
silvestrem tenui musam meditaris avena:
nos patriae finis et dulcia linquimus arva.
nos patriam fugimus: tu, Tityre, lentus in umbra
formosam resonare doces Amaryllida silvas.

(Perić) Ti, Tityre, na oznak u hladu i poljane ostavljamo mile.
pjesmam selskim uz sviralu tanku, Otadžbini mi se uklanjamo,
pod širokom zabavljaš se bukvom, ti, Tityre, spokojno u hladu
mi krajeve otadžbine svoje da dubrave odliegaju činiš
Amaryllom krasnom i gízdavom.

(Verg. I., 79.—83.) Hic tamen hanc mecum poteris requiescere noctem
fronde super viridi: sunt nobis mitia poma,
castaneae molles et pressi copia lactis;
et iam summa procul villarum culmina fumant
maioresque cadunt altis de montibus umbrae.

(Perić) Noćas ipak počinut bi mogô a već vršci izdaleka eto
ovdje samnom na zelenom lišću. po krovovim zaseoka dime,
Zrela voća u mene imade i s visokih sve to više brda
mekih kostanj' i obilno sira, spuštaju se sve to gušće sjene.

Prema 83 heksametra Vergilijeva ima Perićev prijevod 151 deseterac. Ne može se reći, da je prijevod dobro uspio, osim što je vjeran. Periću ne teku deseterci onako glatko kao Buzoliću, koji bijaše i sâm pjesnik, a od narodne dikcije se dakako odvrćao, jer je htio očuvati izvorni kolorit klasičke tvorine.

9. Samo uzgred, da pregled prijevodâ bude potpun, pominjem ovdje i prijevod Dragutina Kišpatića. Kišpatić je prozom preveo Vergilijeve ekloge i neke partije Georgikâ „prema školskom izdanju” (Publija Vergilija Marona Pastirske pjesme i pjesme o gospodarstvu. Po školskom izdanju Martina Kuzmića preveo...; Zagreb [1911.]. Str. 59.). Prema tome je glavnu pažnju morao obraćati na to, da mu prijevod bude što točniji i razumljiviji, jer je po svoj prilici htio samo učenicima olakšati prevođenje i razumijevanje Vergilijeva teksta, a nije imao namjere da se povodi za kakvim umjetničkim ciljem.

10. Potpunoga je Vergilija, t. j. Enejidu, Georgike i bukolske pjesme, preveo Tomislav Maretić. To je prvi prijevod, u kojem su pjesničke tvorine Vergilijeve osvanule i u hrvatskom jeziku u

originalnom obliku, t. j. u heksametrima, a kao takav taj je prijevod jedini u svoj našoj literaturi hrvatskoj i srpskoj.¹ Dašto, prevoditi djelo klasičkog pjesnika u originalnom ruhu njegovu, to i jest jedini način, kako se smije i mora prevoditi klasički pjesnik, jer inače ne može biti govora o vjernom prijevodu. Maretić je od originala odstupio samo toliko, što je heksametar udešavao po akcentu, a ne po kvantitetu slogova, jer su predašnji neki pokušaji dokazali, da je mjerenje ritma po količini slogova u hrvatskom jeziku gotovo nemoguće, a svakojako nije ni lijepo ni blagoglasno.

Maretićev prijevod — dajbudi prijevod Enejide — nije nastao ujedamput, već se razvijao malo pomalo, i prevodilac se tim poslom bavljao kroz mnoge godine života svoga. Prvi ogled prijevoda izišao je u „Vijencu” god. 1878. Tu je u br. 45. odštampan ulomak VI. pjevanja Enejide pod natpisom: „Enea i Palinur u dônjem svijetu. Epizoda iz VI. pjevanja Virgilijeve Eneide (stihovi 337.—383.)” uz obilat komentar. Drugi ulomak prijevoda štampan je god. 1879. u Izvješću gimnazije zagrebačke (str. 1.—55.) pod natpisom „Iz Eneide P. Vergilija Marona” s oduljim ekskurzom o hrvatskom akcentu. Taj je drugi ogled prijevoda izišao i napose odštampan. Najzad, god. 1896., izišao je prijevod cijele Enejide u izdanju Matice Hrvatske pod ovim natpisom: Publ. Virgila Marona Eneida. Preveo Dr. T. Maretić. Uvod i bilješke napisao Koloman Rac. Zagreb 1896. (Prievodi grčkih i rimskih klasika. Izdaje Mat. Hrv. Svezak trinaesti).

S obzirom na to, da će potpuni prijevod Maretićev u skoro vrijeme izići štampan u nakladi Jugoslavenske akademije, mislim, da bi bilo zališno da ovdje iznesem ogledâ toga prijevoda.

IV. Vergilije u pučkom vjerovanju. „Nihil omissum caelesti viro,” kazuje Scaliger o Vergiliju, „nihil addendum, nisi ab ineptis; nihil mutandum, nisi ab imperitis: omnia signate, ex natura, ex arte, ex eruditione. Sententiae, numeri, figura, simplicitas, candor, ornatus, incomparabilia; atque, uno ut absolvam, Virgilioi.”

Te riječi čuvenoga klasičkoga filologa vrlo lijepo označuju duboko poštovanje, koje se iskazivalo pjesniku Bukolikâ, Georgikâ i Enejide kroz gotovo cijelo razdoblje od dvije tisuće godina, što je proteklo od njegova rođenja — na dan oktobarskih Idâ god. 70. prije Krista — do današnjega dana. On bijaše najomiljeliji pjesnik nesamo Rimljana i staroga vijeka, već i srednjega i novoga vijeka,

¹ Osim onoga pokušaja Hadžićeva, o kojem je govora sprijeda u bilješci (str. 223.).

dokle je god latinski jezik gospodovao obrazovanim društvom evropskim, pa i poslije toga, iako je u posljednji pôdrug vijeka morao ustupati mjesto Homeru. Sâm sv. Jerolim nazvao je Enejidu „besmrtnom” pjesmom, a auktora njezina latinskim Homerom. Vergilijeva su djela kroz dvadeset vjekova bila, a i danas su još, štivo školske mladeži, bila su razonoda obrazovanih prijatelja poezije, trud učenih gramatika i vještih prevodilaca, i nedostižni uzor pjesnicima. „Als schon lange,” veli jedan od komentatora Vergilijevih (Ladewig), „der Pontifex nicht mehr mit der schweigenden Jungfrau zum Kapitol hinanstieg, schöpften die Gebildeten der großen Nationen noch aus ihm die Lehren uralter Weltweisheit, den Ausdruck frommer Gesinnung und die Norm für jene Heldentugend, in deren Betätigung die edelsten Männer des Mittelalters ihre ganze Kraft einsetzten.”

Ali Vergilije se poštovao nesamo kao vrstan pjesnik i prvi epik rimskoga naroda, već je to poštovanje sezalo i dublje u srce njegovih poklonika i malo je pomalo ovijalo pomen njegov otajstvenim velom. Glavni je valjada povod tome dala čuvena četvrta ekloga Vergilijeva, o kojoj se toliko pisalo i raspravljalo, a raspravlja i piše se još i danas. Dolazak zlatnoga doba, što ga u pomenutoj eklogi navještava rimski pjesnik:

Ultima Cumaei venit iam carminis aetas;
magnus ab integro saeculorum nascitur ordo.
iam redit et virgo, redeunt Saturnia regna,
iam nova progenies caelo demittitur alto.
tu modo nascenti puero, quo ferrea primum
desinet ac toto surget gens aurea mundo,
casta fave Lucina: tuus iam regnat Apollo . . .

(Ecl. IV., 4.—10.)

pobožni su kršćani — kojima se i onako davalo nažao, što bi omiljeli pjesnik njihov kao neznabožac imao trpjeti vječne muke¹ — tumačili kao proročanstvo o rođenju Kristovu, a samoga Vergilija smatrali su osobitim odabranikom milosti Božje. Čak i djela njegova tumačila su se alegorijski u filozofsko-kršćanskom duhu („De continentia Vergiliana” od Fabija Fulgencija). Vergilije je po tome postao neka mistička pojava, te već u starom, a naročito u srednjem vijeku ime njegovo označivaše nesamo proroka, nego i

¹ „Es erregte Mitleid, wenn man bedachte, daß zur Zeit der falschen und lügenhaften Götter dieser große Mann [Virgil] geboren ward, den seine Werke und das über sein Leben überlieferte, als eine so schöne und lautere Seele darstellten, die vor allen fähig war, Christi Wort anzunehmen” (Comparetti str. 92.).

maga i sveznadara, na kojega se svijet obraćao u nuždi i stisci za savjet i utjehu („sortes Vergilianae”). Iz pojedinih stihova njegovih sastavljahu se „centones” (skrpane pjesme, Flickgedichte), pa kako je Hosidije Geta na taj način sastavio „Medeju,” Ausonije jedan „cento nuptialis,” tako je kršćanska pjesnikinja Proba Faltonia u četvrtom vijeku iz Vergilijevih stihova složila povijest staroga i novoga zavjeta. Pa i Dante, pjesnik „Božanske komedije”, iako je u Vergiliju u prvom redu cijenio uzor-pjesnika,¹ još ga je uzato — stojeći bez sumnje pod dojmom općega vjerovanja o magičnoj snazi pjesnika, koji je sa svojim junakom prošao carstvo Plutonovo — odabrao za svoga vođu i pratioca kroz „Inferno” i „Purgatorio.”²

Vjerovanje u nadzemaljsku moć Vergilija širilo se i u one krugove, koji su inače slabo što znali o pjesniku Enejide, ali je pritom poprimalo sve čudnije forme. Dok se obrazovani svijet naslađivao Vergilijevim besmrtnim stihovima, u neobrazovanom su puku kolale o njem kao čarobnjaku najdivljije priče i bajke, koje u mnogom čemu podsjećaju na čudesne zgode i nezgode njegova mlađega „in magicis” druga — učenoga i čuvenoga doktora Johanna Fausta. Legenda o čarobnjaku Vergiliju bila je raširena po svoj zapadnoj Europi, od Italije i Španjolske preko Francuske i Njemačke sve do Engleske; god. 1499. čak je izašla i posebna knjiga o njegovim magičnim djelima i činima — natpis joj je: „Les Faits Merveilleux de Virgille” — koja se mnogo preštapavala i prevodila na druge jezike (engleski, njemački i holandski). Tako je legenda malo pomalo od Kristova proroka stvorila nezgrapnu karikaturu i pobožni se pjesnik Enejide otvoreno nazivao „maleficus daemonum cultor.”

Evo, na pr., što se o njem pripovijedalo: da je on već zarana prevario đavola, kao onaj ribar, što je prevario džina u „Tisuću i jednoj noći” zatvorivši ga ponovo u boci, iz koje ga je bio oslobodio, da ga pouči u čaranju; da ga je carska kći zatvorena u obješenoj košari (ovako je Vergilije prikazan u jednoj drvorezbariji u katedrali u Rouenu) izvrgla javnoj porugi, a on da je iz osвете ugasio sve vatre u gradu; da je za cara sagradio: dvor, iz kojega se moglo sve čuti i vidjeti, što se govorilo i dešavalo u Rimu — bašću, koja je vazda bila u cvatu — kipove podloženih vladara, koji su caru otkrivali izdaje i bune — svjetiljku za rasvjetu čitavoga

¹ Ispor. Inf. I., 82.—87.

² Jedno od najpoznatijih djela, koja oertavaju posmrtnu slavu Vergilijevu od najstarijih do najnovijih vremena, jest više puta navedeno već djelo Talijanca Domenico Comparettija: Virgilio nel medio evo (meni pristupačno samo u njemačkom prijevodu: Virgil im Mittelalter von D. C., aus dem Italienischen übersetzt von Hans Dütschke [Leipzig 1875.]). Ali i u iscrpljivom članku (zapravo monografiji) Julija Golika, štampanom u drugoj knjizi „Nast. Vjesnika” pod natpisom „O Vergilijevoj Enejidi”, posvećen je oduži ekskurz tome predmetu (str. 318.—324.)

grada. Sultanu da je oteo kćer i sagradio za nju grad Napulj. Kad je najzad osjetio, da mu se primiće kraj, on je sve svoje blago pohranio u kuli zaštićenoj od kipova, koji su neprestano vijali gvozdeno cijepove, i zapovjedio svome pouzdanome slugi, da ga sasiječe na komade, koje će onda posoliti i spremiti u bačvi u podrumu; pod bačvom ima vazda da gori svijeća. Iza sedam dana, kazao je slugi, da će opet oživjeti kao mladić. Sluga učini kako mu je bilo naređeno, ali car, zabrinut što mu nema njegova čarobnjaka, prisili slugu, da otkrije tajnu i da smiri one cijepove. Nato car sa svojom pratnjom uđe u kulu i najposlije nađe u bačvi sasiječeno tijelo. U srdžbi svojoj on ubi slugu, našto da je maleno nago dijete tri puta pretrčalo oko bačve vičući: Proklet bio sat, kad si ovamo ušao! I onda da ga je nestalo...

Kao takav „daemonum cultor” ušao je, kako se čini, Vergilije i među balkanske Slavene. Vatroslav Jagić govori o tome pitanju u svojoj raspravi: „Die südslavischen Volkssagen von dem Graban-cijaš dijak und ihre Erklärung,” koja je štampana u „Archivu” (Archiv f. slav. Phil.) II., 437.—481. i II., 743. Kao osnovica za njegovo mišljenje služi Jagiću naša narodna predaja o „vrzinom kolu.” Znade se, da „vrzino kolo” po narodnom pričanju označuje neku školu za čarobnjake. Vuk, na pr., priča o tome u rječniku ovo: „Pripovijedaju da neki đaci, kad izuče dvanaest škola, otidu (njih dvanaest mora biti) na *vrzino kolo* (da dovrše sa svijem i da se zakunu). A gdje je to vrzino kolo, i šta je, Bog bi ga znao...” Jagić dovodi izričaj „vrzino kolo” u vezu sa starijim izričajem „*verzilovo kolo*,” koji se sačuvao u nekim drevnim rukopisima (ima i oblik „varziliski” [хитрость варзилиска],¹ i naslućuje, da je riječ „verzil” ili „verzilov” postala od imena pjesnika Enejide.² A donijeli su, drži on, tu legendu na Balkan valjada naši redovnici, dominikanci i franjevci, koji su učili škole u Italiji i u tamošnjim samostanima čuli pripovijedati o čarobnjaku Vergiliju.

Čini se, da su i neke priče o Vergiliju ušle u pučku pripovjedalačku literaturu južnih Slavena. Veselin Čajkanović u pomenutoj već knjizi „Vergilije i njegovi savremenici”, koju je izdala Srpska književna zadruha u čast uspomene Vergilijeve god. 1930. (Kolo XXXIII, br. 222.), pominje zbirku narodnih pripovijedaka iz Banata od Koste Ristića i Vase Lončarskoga,³ u kojoj se nahodi priča pod natpisom „Dvaput se rodio”. „Tu se priča kako je jedan odličan lekar, Mudri, za opkladu i da bi pokazao svoju moć, probao da se po drugi put rodi. On je naredio svome sluzi, Lijeru, da ga iseče na parčad, da složi meso i kosti u jedan čabar, zakopa

¹ Comparetti str. 318. citira jednu talijansku pučku pjesmicu, u kojoj je govora o čarobnjaku Vergiliju i u kojoj ime njegovo glasi „Vargilu”.

² „Ich möchte ohne viel Bedenken darin einen allerdings etwas verunstalteten Wiederhall des Namens Virgilius erblicken und den ganzen Ausdruck „на верзиловѣ колоу“ auf den bekannten mittelalterlichen Zauberer Virgilius beziehen” (str. 475. i 476.).

³ Srpske narodne pripovetke, skupili ih u Banatu Kosta Ristić i Vasa Lončarski. Novi Sad 1891.

čabar u zemlju, i tačno nakon devet meseca otvori. Lijer je tako uradio, ali kad ga je car, posle šest meseca, osumnjičio da je svoga gospodara ubio, pokazao je on, najzad, caru čabar, ali ga je preklinjao da ga ne otvara. Car je ipak čabar otvorio, i u njemu našao mrtvo dete od šest meseca. I tako Mudri nije oživeo.”¹ Čajkanović drži, da je ova priča uzeta iz Vergilijeva ciklusa, a odista se ona potpuno slaže s verzijom o smrti čarobnjaka Vergilija, kako sam je prije naveo.

Jagićeva je hipoteza dosad još „sub iudice”. Ima filologa, koji joj se protive.² Ali ako je ona osnovana i ako su odista bajke, kako ih donose pomenuti već „Faitz Merveilleux” i drugi slični zbornici, putem, kako ga je ocrtao Jagić, stigle na Balkan, onda nije čudo, da je naš narod moćnoga čarobnjaka „Verdila” ili „Verzila” učinio mešтром i učiteljem kola, u kojem se đaci od dvanaest škola uvode u mračne tajne negromancije, mađije i drugih crnih vještina — stijem više, što se i u Italiji pripovijedalo, da je Vergilije u Napulju (ili Rimu) osnovao naročitu „mađijsku” školu („Scuola di Virgilio”).³

¹ Vergilije i njegovi savremenici str. 19.

² U časopisu Русскій филол. Вѣстникъ, томъ 23. (1890.) str. 79.—80. ispravlja A. Soboljevski Jagića i dokazuje, da je „vrzino kolo” isto što „Velzevulovo” [„Вельзевулъ” ili „Веельзевулъ”] т. ј. đavolje. (Bilješka T. Maretića, Nast. Vjesnik II., 319.)

³ Comparetti 295.